

ANTANAS ŠKĖMA

GIMĘS DU KARTUS

Kurti – reiškia gyventi dukart.
Alberas Kamiu

1.1. Simpatingas laukinis. Gyvenimo kelias

Pažintį su vienu reikšmingiausiu XX amžiaus vidurio lietuvių rašytoju Antanu Škėma (1911–1961) pradėkime nuo jo autobiografijos, išdėstytos Čikagos lietuvių laikraščio *Draugas* puslapiuose rašytojo keturiasdešimties metų sukakties proga.

Esu gimęs du kartus. Oficiali gimimo data: 1911 m. lapkričio 29. Tikroji – 1910 m. lapkričio 29 d. Du kartus mane pagimdė mano tėvas, nutaręs ilgiau pasinaudoti vaikų priedu. Neturėjau metrikų, jie liko gimimo vietoje, Lenkijoje, Lodzės mieste, kur mano tėvas, rusų įsakytas, mokytojavo ir tuo būdu šią kuklią valdžios apgavystę legalizavo Kaišiadorių valsčiaus valdyba.

Pirmieji kūdikystės prisiminimai nėra per daug dramatiški. Karlsbado kurorte (ten mano motina gydė inkstus) vienas simpatingas austras davė man vyšnių, mes važiuojame keltuvu į kažkokį apyaukštį kalną. Labai bijojau žmogaus kaukolės, kurią tėvas slėpė spintoje (jis buvo gamtininkas) ir retkarčiais rodydavo kaip diržo pakaitalą. Kiek vėliau kas rytą jis užvoždavo ant manęs šalto vandens kibirą ir valgydino rūgščiu pienu. Todėl nebijojau slogų, turiu gerą virškinimą, ir mano dešinė koja nereaguoja į gydytojo taukšėjimus plaktuku.

Kiek dramatiškesnė mano vaikystė Rusijoje, į kurią pabėgome Pirmajam pasauliniam karui prasidėjus. Karo metu mane gąsdino baisiais filmais ir vaikų žaidimais Voronežo mieste. Prisimenu Stenką Raziną, kuris įmetė į vandenį gražią karalaitę, ir šviesiaplaukį berniuką, kuris reikalavo, kad išgerčiau stiklinaitę smėlio.

Revoliucijos metu gyvenome Ukrainoje. Vieną vakarą į mūsų butą įsiveržė girti raudonieji, vos nenušovė tėvo ir buvo nusiteikę išprievartauti motiną. Šią nemalonią mūsų šeimai situaciją pakreipė į gerąją pusę vienas latvis. Mano žaidimai tarpo revoliucijos paunksmėje. Mes, vaikai, sukrovome gatvėje ant žibintų pakartus baltųjų karininkus ir subtiliai keikėmės. Mes valgėme žmychą (saulėgrąžų sėmenų liekanos, iš kurių išspaudžiamas aliejus), supuvusius obuolius ir kitką. Mes vogėme bulves, ir vienas ūkininkas mirtinai užpliekė lazda vieną mano sėbrą.

Į Lietuvą mūsų šeima grįžo 1921 m. Netrukus man iškrito pusė dantų (gal nuo žmycho). Netrukus nustočiau savo motinos. Ją mylėjau. Ji mokė mane kalbų ir vakarais pasakodavo keistas improvizacijas. Mano motina neišlaikė revoliucijos meto. Ji išėjo iš proto. Baigiau keturklasę Radviliškyje ir „Aušros“ gimnaziją Kaune. Tik per išleidžiamuosius egzaminus išvengiau pataisos iš matematikos. Skaičiau Kantą, Schopenhauerį, Bebutovą, E. Wallace ir kt.

Baigęs gimnaziją, 1929 m. įstojau į medicinos fakultetą, nes nutariau būti praktiškas. Deja, iš medicinos teišnešiau meilę lavonams, kas ir šiandien atsiliepia mano kūryboje. Tada pasukau teisės kryptimi. Negaudamas tarnybos (buvau nepatikimas), duoną bei teisę į pramogas užsidirbdavau abejotinais teisėtais būdais: lošiau kortomis, biliardu ir žygiuodavau iškilmingose laidotuvėse šalia

karsto, apsilkęs gedulingais rūbais su žibintu rankose. Už tai man mokėjo 5 litus, ir netrukus įstojau į F. Sipavičiaus vedamą dramos studiją. 1936 m. buvau priimtas į Kauno valstybinį dramos teatrą. Vaidinau vyrus su alebardomis, padėklais, jaunuoliškus senius, žiogus, kiškius ir kitokius faunos bei homo sapiens atstovus. 1938 m. vedžiau Janiną Škėmienę. Jai esu dėkingas už visokeriopą paramą studijuoti teatro meną. 1940 m. išigijau dukterį Kristiną. Tais pačiais metais mano atlyginimas jau siekė 120 litų per mėnesį. Gerai, kad Kultūros departamento dr. A. Juškos ir rež. R. Juknevičiaus pastangomis buvo įkurtas Vilniaus valstybinis dramos teatras. R. Juknevičius patikėjo man svarbesnius vaidmenis ir patarė lavintis režisūroje. Tuoj pat Vilniaus teatrą užgriuvo pirmasis bolševikmetis. Šiaip taip laviravau tarp baimės ir nuovargio. Su aktorium J. Gustaičiu redagavau sieninį teatro laikraštį. Vieną dieną buvau išpėtas tūlos draugės Zinos dėl humoristinio laikraščio redagavimo. Iš jos tono supratau, kad bolševizmas ne juokai. Išvežimų dieną vaidinau linksmą vaidmenį spektaklyje vaikams. Salėje buvo keli žiūrovai. Užkulisyje – mirtina tyła. Gatvėje stovėjo sunkvežimiai, į kurių sugrūdo surištomis rankomis du puikius vyrus, teatro darbininkus. Šis momentas galutinai mane įtikino grotesko ir tragizmo paralelizmu. Tuoj pat su žmona išvykau į A. Panemunę (pas mano tėvą, kurs globojo Kristiną) ir apie savaitę šaudžiau į besivalkiojančius apylinkėse bolševikus. Šaudžiau nevikriai, bet su pakankamu civiliokui entuziazmu.

Vokietmečiu Vilniaus teatre pastačiau Fodoro „Lopšinę“, Alanto „Buhalterijos klaidą“, „Vaidilos“ teatre – Appelio „Gertrūdą“ ir suvaidinau eilę vaidmenų. 1943 m. mano pirmoji pjesė „Julijana“ buvo įtraukta į Vilniaus teatro repertuarą, bet vokiečių cenzūra jos nepraleido, apkaltindama formalizmu.

1944 m. kartu su šeima sėdėjau prie Kybartų akt. J. Palubinsko giminių globojamas ir laukiau – dievai žino ko. Ten pat man paaiškėjo, kad mano heroizmas ribotas. Vienas buvęs lietuviškos kariuomenės kapitonas pasiūlė man keliauti į Žemaitiją pas besiorganizuojančius partizanus. Neišlaikiau šito žygio ir su šeima atsidūriau Vokietijoje. Todėl skeptiškai vertinu išėivijoje esančių kariškių skelbiamą heroizmą: jis nėra pirmos rūšies. Pirmaeiliai herojai žuvo ir žūsta Lietuvoje. Gal dėl netinkamos kondicijos, treningo stokos ir reikalingumo svetur – pateisinama civilinių Lietuvos gyventojų išėivija. Bet jie tebus antraeiliai herojai. Kartais aš prisimenu mano kapitono riestanosį veidą. Jis išidėjo į kišenes kelis sumuštinis, užtaisytą pistoletą, dvi ropes, ramiai atsibučiavo su šeima ir nužingsniavo pavojingais keliais, tarytum į manevrus.

Vokietijoje vargau ir slėpiausi nuo bombų, kaip ir daugelis. Atėjus amerikiečiams, dirbau įvairiuose meniniuose sambūriuose (Augsburgo dramos teatras, Hanau „Atžalynas“, meno ansamblis „Sietynas“, meno ansamblis „Dainava“, literarinis kabaretas „Klumpė“ ir kt.). 1947 m. leidykla „Patria“ išleido mano novelių knygą Nuodėguliai ir kibirkštys, kurioje tilpo ir vienaveiksmė pjesė „Vieną vakarą“. 1948 m. žurnalas Aidai išspausdino dramatinę legendą „Živilė“. Mano literatūriuose bandymuose didelį vaidmenį suvaidino poeto ir kritiko H. Radausko pastabos. Jos buvo žiaurios, bet teisingos.

Amerikoje bandau padėti Amerikai dirbdamas fabrikuose, kaip ir daugelis. Gerai, kad jaunystėje domėjausi sportu. Blogai, kad neįsidėjau į galvą vieno žymaus Vilniaus aiškiaregio žodžių ir nesimokiau angliškai. Džiaugiuos, kad už nuspaustą pirštą fabrike man buvo išmokėta kompensacija. Įsigijau radijo aparatą su F. M. bangomis, fonografą su mėgiamų kompozitorių kūrinių ir keletą vertingų meno leidinių. Atseit pasaulyje tebegalioja pusiausvyros dėsnis. Mano amerikinė veikla kultūrinėje srityje žinoma iš laikraščių.

[...]

Kokiomis aplinkybėmis jums geriausiai sekasi kurti?

– Galvoju, kad pakenčiamai kurčiau A. Panemunėje, mano tėvo vasarnamyje, prie Nemuno. Neblogai būtų ir Palangoje, retkarčiais žvilgtelėjus į jūrą. Pagaliau pasitenkinčiau ir pakaitalais. Sakykime, Kalifornija ar Florida. Deja, aplinkybės pasirenka mane, o ne aš jas. Išsitreniravau kurti šapoje* darbo metu. Namie belieka tik užrašyti. Tik mano bosai kiekvienoje šapoje nutaria, kad esu padorus, bet neprogresuojantis darbininkas. Toks – simpatingas laukinis.

---

* Įstaigoje, dirbtuvėje (angl. shop).

[...]

Per paskutinįjį gyvenimo dešimtmetį (1951–1961) Škėma parašė savo reikšmingiausius literatūros kūrinius, kaip režisierius ir aktorius dalyvavo JAV ir Kanados teatrinėje veikloje, bendradarbiavo kultūrinėje spaudoje.

Amerikoje Škėmai taip ir nepavyko rasti darbą, kuris bent minimaliai atitiktų rašytojo ir teatrolo profesiją. Laikui bėgant, jo draugai ir bendraamžiai ėmė dirbti kongresų bibliotekose ar redakcijose. Tik Škėma (kaip ir Marius Katiliškis) liko juodadarbis – lifto operatorius ar dėžių pakuotojas, dažnai laikomas pastumdėlio vietoje.

1.2. Mirtis – reikšmingiausioji tikrovė

Antanas Škėma žuvo 1961 metais autokatastrofoje, važiuodamas iš „Santaros-Šviesos“ suvažiavimo, kuriame buvo minimas jo penkiasdešimtmetis ir kūrybinės veiklos dvidešimtpenketmetis. Suvažiavime buvo rodoma Škėmos pastatyta Kosto Ostrausko pjesė „Pypkė“, režisierius suvaidino ir pagrindinį personažą A., žūvantį dėl pypkėje paslėpto brangakmenio. Visi prisimena, kad tą dieną jubilias buvo labai pakilios nuotaikos ir kupinas meilės visam pasauliui. Jis guodė vieną merginą, kuriai tą vakarą gyvenimas atrodė nieko nevertas. „Niekus šneki, – kalbėjo jai Škėma, – visas gyvenimas prieš tave. Žiūrėk, aš 50 metų senis, o kaip aš noriu gyventi! Kiekviena minutė man brangi!“ Žinia apie mirtį daug kam iš pradžių atrodė neįtikinama. Kaip sakė Algimantas Mackus, „Antano Škėmos atsiskyrimo aplinkybės peržengė visas absurdiškumo ribas. Jo atsiskyrimas buvo daugiau negu pats labiausiai rafinuotas likimo, atsitiktinumo arba dievų triukas.“ 1964 metais Mackus parašė Škėmai skirtą eilėraščių knygą „Chapel B“ (taip vadinosi koplyčia, kurioje buvo pašarvotas rašytojas) ir tais pačiais metais pats žuvo autokatastrofoje. Keistu likimo sutapimu 1960-aisiais, tai yra metai prieš Škėmos mirtį, autokatastrofoje žuvo ir prancūzų filosofas bei rašytojas Alberas Kamiu (Camus, 1913–1960), kurio idėjos darė didelę įtaką Škėmos kūrybai.

Škėmos bičiulis psichiatras ir literatas Julius Kaupas yra palikęs pluoštelį atsiminimų apie paskutinę rašytojo gyvenimo dieną „Santaros-Šviesos“ suvažiavime:

Prieš pat gulantis, prie stiklo dar keliais žodžiais persimetėm su Antanu. Prisipažinau, kad vietomis jo kūryba atrodo kaip sąmoningas skaitytojų gąsdinimas bei šokiravimas ir juokais suminėjau, kokius baisius pavadinimus jis galėtų duoti sekančioms knygoms. A. Škėmai tai nepatiko, bet jis nieko neatsakė. Prieš 2 metus toj pačioj vietoj diskutavom ta pačia tema. Kalbėjom apie pigų sentimentalizmą ir cukrinį melą literatūroj. Maniau, kad ir skaitytojo bauginimas yra panašus metodas, tik iš kitos pusės. A. Škėma su tuo nesutiko, tardamas, kad tas palyginimas yra jam kaip ižeidimas. Jis laikė save realistu, kuris vaizduoja gyvenimą toki, koks jis yra. Jis nemėgo veidmainiškumo ir pigaus moralizavimo.

Tada supratau, kad Antano Škėmos kūryba yra autobiografiška. Jo gyvenimas turėjo būti sunkus ir nuviliantis nuo pat vaikystės. Žiaurumas, neištikimybė, prievartavimas visuomet lydėjo jį. Kūryba jam buvo tarsi psichiatrinis interview, kuriame jis bandė parodyti savo žaizdas.

[...]

Po vaidinimo Algimantas Mackus tarė žodį, pasveikindamas A. Škėmą jo 50 metų sukakties ir 25 metų scenos darbo proga, linkėdamas jam ir ateity likti avangarde. [...] Pats Škėma turėjo kelis kartus išeiti į priekį ir nusilenkti. Nemėgdamas ilgų oficialumų, A. Škėma ir čia pantomimiškai rodė, kad jam krenta ašaros. Jis pats tuo tarpu šypsojosi su tam tikra ironija. Tik vėliau sužinojau, kad Škėma šnabždėjo šalia sėdintiems: „Kad tik jie daugiau manęs nešauktų! Aš tikrai apsiverksiu.“ Jis žinojo, kad mūsų plojimai buvo nuoširdūs, ir jaudinosi, bet nenorėjo to parodyti mums.

A. Škėmos kūryboj dažnai gyvi ir mirę veikėjai bendrauja ir kalbasi tarp savęs. Rodos, nėra ribos tarp mirties ir gyvenimo. Gal dėl to man kartais atrodo, kad Škėma iš tiesų nėra miręs, bet kažkaip

dalyvauja mano gyvenime ir galbūt su tam tikra ironija stebi mane. Jį visuomet įsivaizduoju su skeptiška, ironiška ir pašaipia šypsena. Gal tokia ir buvo jo rolė pasaulyje: klausti, kritikuoti ir abejoti.

[...]

1.3. Donkichotas ar cinikas? Asmenybė

Tiesos ieškotojas Antanas Škėma visą gyvenimą jautėsi pakibęs atsiskyrėlio pozicijoje. Kaip pats yra sakęs, į tokią padėtį pateko „likimo, o gal ir savo charakterio dėka“. Rašytojo charakteris nebuvo lengvas.

Maištingas būdas ir nepriklausoma laikysena išryškėjo dar mokantis Kauno „Aušros“ gimnazijoje, kai būsimam rašytojui teko gal pirmą kartą nukentėti dėl savarankiškos nuomonės. Literatūros mokytojas paskyrė namų rašinį pagal Jono Biliūno apsakymą „Be darbo“ tema „Ar gerai padarė Laurynas Dūda pasikoręs?“ Buvo duotas rašinio planas, pagal kurį mokiniai turėjo įrodyti, kaip neteisingai pasielgė Biliūno personažas. Tačiau jaunasis Škėma parašė darbą pagal savo planą, įrodinėdamas, kad Laurynas Dūda pasielgė puikiai. Mokytojas pagyrė originalų darbą, bet už plano nepaisymą parašė „kuolą“.

Tokių „kuolų“ Škėmai teko ragauti visą gyvenimą. Kaip aktoriumi ir režisieriumi jam buvo būdingas tam tikras artistiškas noras provokuoti visuomenę, vaizduoti ciniką ir, matyt, net artimiausi draugai ne visuomet suprastavo, koks jautrus ir pažeidžiamas jis buvo iš tikrųjų. Rašytojui skausmingai rūpėjo kūryboje įprasminti gyvenimą – „palikti savo egzistencijos ženklus popieriuje“, tačiau to meto skaitytojų visuomenė nebuvo jam palanki. Vidinę įtampą ir nesaugumo jausmą stiprino baimė, kad nebūtų paveldėjęs motinos psichinės ligos (rašytojo nerimą išduoda laišakai bičiuliui psichiatrui Kaupui, su kuriuo konsultuodavosi sveikatos klausimais).

Škėma labai jautriai reaguodavo į kritiką ir kentėjo, kad jo nesupranta ir nenori spausdinti. Jis ne kartą deklaravo laiškuose, kad pasitraukia iš literatūros, kaip jau pasitraukė iš teatro, tačiau, laimei, tų pažadų nevykdė. Ilgą laiką tikėjo savo talentu ir, praradęs viltį būti suprastas lietuvių, bandė prasimušti pas svetimuosius, rūpindamasis, kad jo kūriniai būtų verčiami į anglų kalbą. Deja, vertėjo taip ir nepavyko rasti. Paskutiniųjų metų korespondencijoje ryškėja depresijos ir nevilties ženklai: „...kai žmogus pradeda nebeatlaikyti, jis įtaria per save visus ir visą visatą, jis visur ieško juodos spalvos, tuo tik sau pakenkdamas, dar labiau prarasdamas save ir draugus“, – rašė laiške mitologei Marijai Gimbutienei.

Škėma nebaigė universiteto ir humanitarinį išsilavinimą įgijo pats, tačiau, nesant normalių intelektualinio darbo sąlygų, jo gausios žinios liko chaotiškos ir nepakankamai gilios. Kritikai ir bičiuliai mėgino atpratinti rašytoją nuo polinkio perkrauti savo kūrinis daugybe įžymių žmonių vardų, tačiau Škėma, labai troškęs atrodyti originalus ir šiuolaikiškas, nepasiduodavo tokiems įtikinėjimams.

Bene geriausias Škėmai buvo Vokietijos periodas. Tada atrado prancūzų surrealistus ir kitą Europos modernistinę literatūrą, kurios vertimų buvo gausu vokiečių žurnaluose. Nuo tų laikų didžiuliu autoritetu jam tapo intelektualusis poetas Henrikas Radauskas. „Pastabose apie Škėmą“ Radauskas prisimena, kad pradedantis rašytojas buvo dėmesingas net tokioms pastaboms, kurios, meistro Radausko nuomone, buvusios visai elementarios: dėl žodžio taupumo ar perdėtai įmantrių posakių. Į poeto pastabą, kad reikėtų kruopščiau taisyti tekstus, Škėma sykiu atsakė: „Kaipgi taisyti tai, ką išplėsi iš savęs savo krauju?“ Ironiškas Radauskas replikavo, kad tarnaitė, prieš žudydamasi iš nelaimingos meilės, rašo laišką, kuris, be abejonės, yra „išpieštas iš širdies“, bet drauge juokingas. Toks sulyginimas Škėmą paveikė, jis pradėjo juoktis ir sutiko.

Radauskas prisimena, jog iš pradžių Škėma kritiką priimdavo beveik ištisai, vėliau pasidarė daug jautresnis. Tačiau kai sykiu grąžino rankraštį autoriui su vos keliom pastabom, šis buvo nepatenkintas: per mažai kritikos.

Radauskas švietė Škėmą ne tik literatūros, bet ir muzikos srityje. Supažindino su vengrų

kompozitoriaus Belos Bartoko kūryba, jo savotiškas „žiaurumas“ Škėmai labai patikdavo. Kiek sunkiau sekėsi įpiršti Johaną Sebastianą Bachą, kuris atrodė „simpatiškas senelis“, bet per daug paprastas, nemodernus. Škėma mėgo ir aistringai propagavo modernistinį meną, dažnai būdamas neatlaidus savo oponentams iš konservatyviojo fronto. Kartais asmenines nuoskaudas jis perkeldavo į literatūros kritikos plotmę, pvz., „Atsakymuose *Literatūros lankų* anketai“ (1959) pikta užsipuolė poetę Birutę Pūkelevičiūtę, neteisingai apkaltinęs, kad ši nuplagijavo jo *Čelestos* ir *Baltos drobulės* planuotę, vaizdavimo priemones ir mozaikinę techniką.

Ne viskas Škėmos, kaip ir kiekvieno žmogaus, gyvenime verta pasigėrėjimo. Tačiau dėl vieno dalyko turbūt galime būti tikri – rašytojas visuomet kalbėjo iš širdies, įsitikinęs savo tiesa, nevedmainiaudamas ir nebijodamas atkirčio. Jo draugo Jurgio Blekaičio žodžiais, Škėma „visuomet buvo pasiruošęs kovoti už tai, ką laikė tiesa, – nesvarbu, kad dėl karštumo galėjo ir klysti. Sakykite verčiau – donkichotas, bet ne cinikas“.

1.4. Persodintas augalas. Kūrybos apžvalga

Literatūroje Škėma debiutavo 1929 metais, išspausdinęs *Lietuvos aide* novelę „Baimė“, vaizduojančią tris susitikimus su žmogumi, kurį kankina nepaaiškinama baimė. Novelė meniniu požiūriu silpnoka, tačiau ji atspindi esminę Škėmos ieškojimų kryptį – dėmesį žmogaus psichikos būsenoms bei iracionalioms likiminėms priežastims, kurias jis tyrinėjo tiek savo draminiėje, tiek proziniėje kūryboje.

[...]

Svarbiausias Škėmos veikalas, atskleidęs beprotišką „persodinto augalo“ būklę, – romanas *Balta drobulė*, parašytas 1952–1954 metais. Ilgą laiką kūrinių bijota spausdinti, o jam pasirodžius 1958-aisiais daugelio skaitytojų reakcija buvo itin pikta ir neatlaidi, kai kurie prenumeratoriai net atsisakė būti romaną platinusio „Nidos“ knygų klubo nariais. Laikas parodė, kaip klydo tie, kurie neįvertino *Baltos drobulės* ir matė romane tik norą šokiruoti, vulgarumą, piktžodžiavimą prieš Dievą ir paranoiko kliedesius. Praėjus pusei amžiaus *Balta drobulė* yra vienas labiausiai mėgstamų lietuvių literatūros kūrinių, o meilės scenos, kažkada vadintos pornografinėmis, dabartiniam skaitytojui atrodo palyginti nekaltos. *Baltoje drobulėje* nerasime to, kas jauną žmogų (ypač augusį mieste) dažnai nervina lietuvių prozoje – čia nėra tradicinio kaimo su jo dvasinėmis vertybėmis, idealizuojamų senelių, ilgesingų peizažų, vaikystės nostalgijos ir gėrio propagavimo. Romane vaizduojami pakankamai tolimi įvykiai (šeštojo dešimtmečio Amerika, Nepriklausomybės laikų Lietuva, rusų okupacija, karas, pabėgėlių stovyklos Vokietijoje), tačiau pagrindinio personažo išgyvenimai jaudina ir šių dienų žmones, patiriančius panašius dalykus: tėvų nesantaiką šeimoje, nelaimingą meilę, savęs neradimo kančią, konfliktą su bukinančia aplinka. Romanas nepateikia gyvenimo prasmės formulės ir verčia skaitytoją patį spręsti tuos klausimus, kurie kankina pagrindinį personažą.

Absurdo suvokimas pasiekia kulminaciją paskutiniaisiais Škėmos gyvenimo metais parašytoje apysakoje „Izaokas“. Pagrindinis veikėjas primena klasikinės literatūros teigiamo herojaus parodiją, tačiau jo sieloje išlikęs didelės meilės ilgesys, jautrumas menui ir sąžinės graužatis dėl prieš daugelį metų įvykdytos žmogžudystės. Šis kūrinys parašytas šiurkščia kalba, nevengiant keiksmažodžių ir nešvankybų, gali šokiruoti net dabartinį skaitytoją. Tokio stiliaus pasirinkimą, matyt, lėmė ne tik autoriaus noras pagąsdinti drovius lietuvius, bet ir pagrindinė apysakos idėja, kad pasaulis yra pragaras, kuris palaipsniui sunaikina pačią žmogaus sielą.

Škėma pradėjo literato kelią, tikėdamas žmogaus galia išsilaikyti net šlykščiausiose situacijose; paskutiniaisiais gyvenimo metais rašytojas tos vilties nebeturėjo. 1958-aisiais metais savo metodu rašytojas apibūdino taip: „Kūrybinis nihilizmas yra mano religija. Mirties momentas – reikšmingiausiaji tikrovė. Ir iliuzijų raizginys begyvenant. Mes mirštame, ir kiti gimsta, gyvena ir miršta. Prisipažįstu, gal ir klystu. Ir mano pasaulėvaizdis tėra nuvargusio žmogaus vizija. Bet man ji

tikra.”

[...]

2.3. „Balta drobulė“

2.3.1. Baltosios karštinės kliesesys ar velniškai stipri knyga?

2002 metų lapkričio 20 dieną internetinėje „Delfi“ svetainėje buvo paskelbtas Anonimo pasirašytas tekstas „Pagiriamasis žodis lietuvių literatūrai“ (žr.: <http://www.delfi.lt/news/daily/voxpopuli/artide.php?id=1589496>). Straipsnis sukėlė aistringą diskusiją, kurioje savo mintis išsakė neseniai mokyklą baigę žmonės, dažnai labai kritiškai gimtajai literatūrai. Nemažai diskusijos dalyvių iš visų lietuvių rašytojų kaip vertus tarptautinio pripažinimo išskyrė Balį Sruogą ir Škėmą, o *Baltą drobulę* vadino „velniškai gera knyga“.

Tačiau nuomonių būta visokių: antai vienam tradicinio rašymo gerbėjui ar gerbėjai „visokie gudrautojai, kaip antai Škėma, nieko gero atmintyje nepaliko“, kitam „A. Škėmos *Balta drobulė* yra baltosios karštinės apimto hipopotamo kliesesys“. Nieko stebėtina, kad kai kuriems jauniems žmonėms *Balta drobulė* galėjo pasirodyti nesuprantamas romanas: šitos knygos nepavyksta perskaityti atsipalaidavus ar greitomis vartant puslapius. *Drobulė* verčia skaitytoją „dirbti“, reikalauja dialogiško santykio su tekstu, vaizduotės, mąstymo ir asmeninės patirties įjungimo į skaitymo procesą. Tiems, kurie tingi ar nėra įpratę mąstyti, *Balta drobulė* taip ir liks „hipopotamo kliesesys“, bet jautrus ir protaujantis žmogus tikrai pajus šitos knygos jėgą ir rašytojo meistriškumą. Nieko baisaus, jei atskiros teksto vietos jums bus nelabai suprantamos. Būkite smalsūs ir nepatingėkite retkarčiais atsiversti žodyną ar enciklopediją, kreipkite dėmesį į pasikartojančius įvaizdžius, ieškokite atsakymų į klausimus, ką reiškia vienas ar kitas dalykas. Tačiau svarbiausia – atsiverti skaitomam tekstui ir per jį ieškoti savęs paties.

2.3.2. Keltuvas ir drobulė

Baltą drobulę drąsiai galime vadinti svarbiausiu Škėmos gyvenimo kūrinium, sulydžiusiu rašytojo asmeninę patirtį, daugybę jo apmąstytų idėjų ir skirtingiausių formos ieškojimus, išbandytus *Šventojoje Ingoje* ir *Čelestoje*.

Romano tekstą Škėma baigė rašyti 1954-aisiais, tačiau tik 1958 metais jį ryžosi publikuoti Londono leidykla „Nida“. Pats autorius buvo patenkintas šiuo savo veikalu ir labai išgyveno, kad nepavyksta jo išspausdinti. Laiške bičiuliui Škėma rašė: „Padariau tikrai neblogą knygą (išdrįstu tai teigti) *Baltą drobulę* ir – nerandu leidėjo. Bijo rizikuoti, prisiminę Šv. *Ingą*, nors anoji knyga ir kito skonio. Prisidėjo ir *Draugo** bei jo artimųjų spaudimas. Ir pikta, ir liūdna, ir desperatiška.“

Romano rankraštis turėjo antraštę „Keltuvas“, bet 1955 metais „Keltuvas“ virto *Balta drobulė*. Naujasis ir galutinis pavadinimas sukėlė šiek tiek maišaties, kuri tęsiasi lig šiol, kai sakoma ar rašoma „Baltoji drobulė“. Beje, leidyklos redaktorius Škėmai net ir siūlė pavadinime vartoti įvardžiuotinę būdvardžio formą, bet rašytojui tokia antraštė skambėjo kaip „košelienu“. Ką reiškia pavadinimas *Balta drobulė*, suprasite tik perskaitę visą romaną. (Nekantryji gali atsiversti 104 šio vadovėlio puslapį).

---

* *Draugas* – JAV lietuvių dešinėsios pakraipos laikraštis, leidžiamas nuo 1909 metų.

2.3.3. Trys romano aukštai

Balta drobulė – sudėtingos struktūros kūrinys. Pagal pasakojimo laiką romanas sudarytas iš dviejų ar net trijų aukštų, ir nesupratus jo struktūros daug kas skaitytojui gali pasirodyti „košeliena“. Kad jums būtų lengviau nagrinėti kūrinį, pasinaudokite čia siūlomu jo siužeto konspektu. Skaičiai žymi skyrius, o raidės – skyrių dalis, atskirtas žvaigždutėmis.

Jvadas. Šešios iki keturių popiet. Garšva eina į hotelį, ruošiasi keltuvo operatoriaus darbui, prisimena Eleną ir vizitą pas daktarą Igną.

1.a Susitikimas su Elenos vyru Stevens tavernoje.

b Penkios minutės iki starto. Garšva eina į keltuvaž. Hotelis.

2.a „Iš Antano Garšvos užrašų“. Tėvo prisiminimas.

b Darbas keltuve: teatrališkas ritualas, refleksija apie Sizifą.

3.a Kauno skaitykla. Jaunuolio Garšvos bandymas nusižudyti.

b Keltuvas. Garšva išleidžia lenkus 18-ame aukšte, prisimena senutę, citavusią eilėrašį. Meditacija apie kūrybą ir mylimosios atsižadėjimą.

4.a Kelionė su Elena ir jos vyru į Jones Beach.

b Keltuvas. Keturiasdešimt minučių iki pertraukos. Malda. Pokalbis su Lili. Septyniolika minučių iki pertraukos.

5.a „Iš Antano Garšvos užrašų“. Jonė.

b Pusės valandos pertraukėlė. Joe, Stanley ir Garšva rūko nusirengiamojoje patalpoje.

6.a 1941 metai. Partizanas Garšva nužudo ruselį.

b Laikina ramybė keltuve. Ironiškas mąstymas apie nužudytą ruselį. Gegužinių pamaldų prisiminimas. Malda. Elenos vizija.

7.a Pasimatymas su Elena parke.

b Keltuvas. Garšva išleidžia būrelį persenusių boksininkų.

8.a Pirmasis bolševikmetis. Garšva rašo mitologinį eilėrašį, kurį nutraukia saugumiečių vizitas. Kankinimo scenos. Amnezijos pradžia. Vokietmetis. Zenia. Beprotnamis.

b Keltuvas. Juozapato pakalnės teismo vizija. Incidentas su senukais dėl šinšilų. Svajonės apie šeimininę ramybę su Elena.

9.a „Iš Antano Garšvos užrašų“. Vaikystės prisiminimai. Prakalba Palangos pajūryje.

b 8 valandos 30 minučių. Ilgoji pertrauka. Mirštantis senis su riešutais koridoriuje. Garšva ir Stanley leidžiasi į rūsį. Po 10 minučių kafeterijoje kalbasi apie Mocartą ir savižudybę. Garšvos vizijos.

10.a Elena. Istorija apie bajorų galvas Vilniuje, Pylimo gatvėje.

b Pokalbio su Stanley tąsa. Procesijos regėjimas.

11.a „Iš Antano Garšvos užrašų“. Motina.

b Kafeterijoje su Stanley. Procesija. Pertrauka baigiasi. 9 valandos 15 minučių.

12.a „Iš Antano Garšvos užrašų“. Pirmasis priepuolis Kaune,

b Rudasis žmogus keltuve.

13.a Meilės scena su Elena. Priepuolis.

b Keltuvas. Apie 10 valandą – spūstis. Vaikiniai iš užuolaidų fabriko.

14.a „Iš Antano Garšvos užrašų“. DP* stovykla Bavarijoje. Senutės laidotuvės. Eilėraščio rašymas. Konfliktas su poetu Vaidilioniu.

b Keltuvas. Meditacija apie žėručius. Amžinybės inkvizicijos sprendimas.

15. Vaikystės mišios. Plaukimo rungtynės Palangoje. Priešaušrio pasivaikščiojimas tarpukario Kaune. Pamestinuko suradimas.

Pabaiga. Elenos ir Garšvos pokalbis keltuve. Penkios minutės po pirmos Garšva palieka hotelį. Namie. Devinta valanda ryto. Eilėraščio rašymas. Priepuolio pradžia. Elena maudosi vonioje. Garšva

* DP (*Displaced Persons*) – perkeltųjų asmenų, dipukų (angl.); Antrojo pasaulinio karo metais taip buvo vadinami Vakaruose atsidūrę asmenys.

dar bando rašyti. Priepuolis vis stiprėja. Rudojo žmogaus keltuve prisiminimas. Atgailos malda. Stanley savizudybė. Kelios minutės iki dvyliktos. Garšva „rojuje“.

Pirmąjį aukštą sudaro nepilna para iš lietuvių poeto ir New Yorko viešbučio keltuvininko gyvenimo: romanas prasideda 15.54 (šešios iki keturių popiet) ir baigiasi kitos dienos vidudienį (kelios minutės iki dvyliktos). Antrasis aukštas – tai skyriai „Iš Antano Garšvos užrašų“, kuriuose pagrindinis veikėjas prisimena savo gyvenimą Lietuvoje ir Vokietijoje. Trečiąjį aukštą sudaro praeitis, kurią atskleidžia ne pats Garšva, o trečiojo asmens – pasakotojo balsas. Jeigu išimtume antrąjį ir trečiąjį aukštą (konspekte tas dalis pažymėjome raide „a“), likusį tekstą – įvadą; skyrių dalis, pažymėtas raide „b“, pabaigą – galėtume skaityti kaip rišlų pasakojimą, savarankišką novelę, kuriai labai tiktų pirmasis romano pavadinimas – „Keltuvus“. Kad būtų patogiau, šį darbinį pavadinimą ir naudokime kalbėdami apie pirmąjį romano aukštą.

„Keltuvas“ dominuoja sąmonės srautas, t. y. pasaulis vaizduojamas taip, kaip jį suvokia personažas Garšva. Išorinė tikrovė egzistuoja kaip Garšvos sąmonės produktas: viskas, ką jis mato, girdi, užuodžia, yra įtraukiama į vidinę prisiminimų, jausmų, asociacijų, vizijų erdvę. Tačiau šalia Garšvos vidinių monologų, sakomu pirmuoju asmeniu, naudojamas ir trečiojo asmens balsas, kuris pakomentuoja, ką personažas veikia ir kur jis yra. Be šio pasakotojo įsikišimo kai kurių dalykų tiesiog negalėtume suprasti, nebūtų įmanoma ir papasakoti, kaip atrodo išprotėjęs Garšva. Pirmojo ir trečiojo asmens kaitaliojimas daro keistą poveikį skaitytojams: atrodo, kad tai pats Garšva apie save mąsto ir kaip aš, ir kaip jis. Toks asmenybės susidvejinimas kaip tik yra būdingas psichiniams ligoniams. Dalyse „Iš Antano Garšvos užrašų“ kalbama pirmuoju balsu, gali susidaryti iliuzija, kad Garšva ir yra užsimaskavęs romano autorius. Tačiau ir trečiajame aukšte kartais pasakojama trečiuoju asmeniu (kai kurios a dalys). Ten vaizduojami Garšvos dar ne visai įsisauganti maždaug mėnesio senumo epizodai iš gyvenimo New Yorke ir lietuviškos praeities momentai, kuriuos sutrikusios atminties personažas sunkiai gali prisiminti. Šiuose epizoduose galime pamatyti Garšvą iš išorės, sužinome, kaip jį vertina kiti veikėjai. Tačiau pasakotojas ir čia išlieka labai artimas personažui, net galima įsivaizduoti, kad ir šiuos tekstus, tik trečiuoju asmeniu, apie save parašė Garšva. Tačiau taip galvoti vargu ar būtų teisinga. Garšva niekur nemini, kad šituos dalykus būtų užrašęs, o skyriai „Iš Antano Garšvos užrašų“ egzistuoja ne tik kaip tekstas, kurį perskaitome mes, bet ir kaip romano „realybės“ dalis: Garšva apie juos galvoja, duoda skaityti Elenai; skaitytojas net sužino, kaip atrodo jo užrašai: „...popieriaus lakštai ant stalo buvo suveržti guminėmis juostomis“.

Škėma žaidžia su skaitytoju, klaidina jį, užkrečia šizofreniška personažo nuotaika ir priverčia patikėti Garšvos realumu. Matyt, toks ir buvo romano autoriaus tikslas. Laiške Marijai Gimbutienei Škėma yra rašęs: „*Bl. drobulėje* bandžiau būti tikras, bandžiau matyti, jausti samprotauti, išgyventi, tartum A. Garšva būtų gyvas žmogus.“

[...]

2.3.4. Vidinės jungtys

„Baltos drobulės“ pasakojimo savitumui nusakyti bene tiksliausiai tinka literatūrinio koliažo sąvoka. Terminas „koliažas“ (pranc. *collage* – papildymas) apibūdina tapyboje ir grafikoje naudojamą techniką, kai prie pagrindo lipdoma popieriaus, audinio bei kitos medžiagos gabalai ir piešiama ar tapoma. Į pagrindinį pasakojimą („Keltuvus“) įmontuojami kito stiliaus praeities intarpai, kurie pasak literatūros kritiko Kęstučio Keblio, yra dėsningai atrinkti liudyti ieškančio žmogaus pergyvenimų kančią. Šį atrankos dėsningumą nustato paties personažo sąmonė: b dalyse Garšva nuolat prisimena kažką iš savo praeities ir tas prisiminimas išdėstomas labiau realistiškame pasakojime (a dalyse), komentuojančiame ir paaiškinančiame Garšvos dramatiškai išgyvenamą dabartį. Pavyzdžiui, įvado pabaigoje Garšva akimirka prisimena susitikimą tavernoje su Elenos vyru, o 1 skyriaus a dalyje nuodugniai aprašomas šis epizodas; 1 skyriaus b dalyje uniforma aprengtas Garšva žiūri į veidrodį ir

pastebi, kad atrodo panašus į savo tėvą, 2 skyriaus a dalis skiriama ironiškiems prisiminimams apie tėvą.

Tarp kai kurių skyrių sąsajos yra pamatomos ne iš karto. 5b dalyje reikia atkreipti dėmesį į Garšvos mintis keltuve (kad jis turi kautis) bei į kraujo ir nesančios sąmonės nuorodas, tada paaiškės, kodėl toliau (6a) pateikiamas ruselio žudymo fragmentas; 12b dalies pabaigoje rudojo žmogaus keltuve perspėjimas apie artėjančią dvasios mirtį „susikabina“ su toliau (13a) aprašomu Garšvos priepuoliu ir nebūties jausmu meilės pasimatymo secnoje; laimingi praeities epizodai 15 skyriuje ir yra tos valandos, iš kurių (kaip mąsto Garšva 14b dalyje) galima „laimėti save“.

[...]

Baltos drobulės pasakojimo kamienas – išplėtotą novelę „Keltuvas“ – yra vienas įspūdingiausių sąmonės srauto pavyzdžių lietuvių literatūroje. Kad jį suprastume, reikia įsigyventi į personažo būseną (ne tik dvasinę, bet ir fizinę) ir turėti tam tikrą literatūros, filosofijos, dailės žinių. Pamėginkime kartu paskaityti pirmuosius romano puslapius ir susipažinti su pagrindiniu romano veikėju jo kelyje į darbą.

B. M. T. Broadway line¹. Ekspresas sustoja. Antanas Garšva išeina į peroną. Šešios iki keturių po piet. Jis žingsniuoja apytuščiu peronu. Dvi negrės žaliom sukniom stebi išeinančius. Garšva užtraukia škotiškų marškinių ziperį. Šąla rankų ir kojų pirštai, nors rugpjūčio mėnuo New Yorke. Jis lipa laiptais aukštyn. Blizga išblizginti mokasinai. Ant dešinio mažojo piršto – auksinis žiedas, motinos dovana, senelės prisiminimas. Žiede išgraviruota: 1864 metai, sukilimo metai. Šviesiaplaukis bajoras pagarbiai suklupo prie moters kojų. Gal aš mirsiu, gerbiamoji ponija, jei žūsiu – paskutinieji mano žodžiai bus – aš jus myliu, atleiskite už drąsą, aš myliu tave...

Garšva eina požeminiu koridoriumi. Į 34-ąją gatvę. Vitrinose stovi manekenai. Kodėl neįrengia panoptikumų šitokiose vitrinose? Sakysim, vaškinis Napoleonas rymo užkišęs ranką už atlapo, o šalia jo – vaškinė mergaitė iš Bronxo. Suknios kaina tik dvidešimt keturi doleriai. Tik tik, tik tik. Širdis per greit plaka. Noriu, kad sušiltų rankų ir kojų pirštai. Negerai šalti prieš darbą. Mano kišenėje tabletės. Tvarkoj. Daugelis genijų sirgo. Be glad you're neurotic². Knygą parašė Louis E. Bisch, M. D., Ph.D.³. Du daktarai viename. Dvigubas Louis E. Bisch tvirtina: Aleksandras Didysis, Cezaris, Napoleonas, Michelangelo, Pascalis, Pope, Poe, O. Henry, Waltas Whitmanas, Moljeras, Stevensonas⁴ – neurastenikai. Sąrašas įtikinąs. Pabaigoje: dr. L. E. Bish ir Antanas Garšva.

Ir Antanas Garšva pasuka dešinėn. Vėl laiptai. Per daug laiptų, jie kartojasi. Siurrealizmas žlunga? Tegul. Aš pastatysiu šventos Onos bažnyčią Washington skvere (tesiunta Napoleonas, norėjęs ją perkelti į Paryžių), ir į vidų įeis dailios vienuolės su geltonom žvakėm nekaltose rankose. Elena matė, kaip iš Vilniaus 1941 metais vienuoles vežė bolševikai. Jas vežė nuvalkiotame sunkvežimukyje, toji gatvė nelygiai išgrįsta, sunkvežimukas kratė, ir stačios vienuolės griuvinėjo, jos nebuvo sportininkės. Kampuose stovėjo sargybiniai ir šautuvų buožėmis stumdė ant jų virstančias vienuoles. Vienai jie praskėlė kaktą, ir vienuolė nenušluostė kraujo, gal ji neturėjo nosinės.

Antanas Garšva pro „Gimbels“ konfekciono⁵ stiklines duris išeina į gatvę. Jis prilaiko duris, kol prasmunka šlakuota mergina, krūtys aiškiai dirbtinės, šešiasdešimt septyni centai pora. Jis jos nebematys. Elena – jis jos nebematys. Elena, aš tau padovanosiu karneolio žiedą ir užmirštą tramvajaus vagoną Queens aikštėje. Elena, tu man nulipdysi bajoro galvą, ji namo karnize, Pylimo gatvėje, Vilniuje. Elena... nenorėk, kad verkčiau.

Antanas Garšva eina trisdešimt ketvirtąja. Į savąjį hotelį. Štai užkandinė. „7 up“, coca-cola, sendvičiai

¹ Viena Niujorko požeminio geležinkelio linijų (angl.).

² Džiaukis, tu neurastenikas (angl.).

³ Medicinos mokslų daktaras (lot. *medicinae doctor*), filosofijos mokslų daktaras (lot. *philosophiae doctor*).

⁴ Greta garsių istorinių asmenybių minimi prancūzų matematikas ir filosofas Blezas Paskalis (Pascal, 1623–1662), anglų poetas Aleksanderis Popas (Pope, 1688–1744), amerikiečių rašytojai Edgaras Alanas Po (Poe, 1809–1849), O. Henris (1862–1910), poetas Voltas Vitmenas (Whitman, 1819–1892) prancūzų dramaturgas Moljeras (Molière, 1622–1673), anglų rašytojas Robertas Luisas Stivensonas (Stevenson 1850–1894).

⁵ Konditerijos parduotuvės (angl. *confection*).

su kumpiu, sūriu; itališki su Saločiais. Štai krautuvė. Stiprūs batai iš Anglijos, languotos kojinės. Elena, tau padovanosiu kojines. Tu nesi tvarkinga, tu kreivai užmauni kojines, siūlė nosisukusi, numauk jas, numauk. Aš pats užmausiu nupirkęšias. Stangriai. Elena, man patinka kartoti tavo vardą. Prancūziško valso tempu. Ele na Ele na Ele na Ele na Ele na a. Truputėlis graudulio, truputėlis skonio, esprit¹. Pangloss buvo metaphysicotheologicocosmonigologijos profesorius. Akmenys reikalingi tvirtovėms statyti, skelbė jis. Keliai yra susisiekimo priemonė, skelbė vienas susisiekimo ministeris. Tavo vardas reikalingas tave prisiminti. Viskas išmintinga. Noriu vėl bučiuoti tave. Išmintingai. Tik į lūpas, tik į lūpas. Aš nubrėšiu magiškąją kreidą Tristano ir Izoldos kardą ant tavo kaklo. Žemiau kaklo tavęs nebučiuosiu. Tik tik, tik tik. Dėkui Dievui, jau nebešąla rankų ir kojų pirštai. Ele na Ele na Ele na Ele na Ele na a. Štai ir mano hotelis.

Antanas Garšva įeina pro duris for employees², jis mosteli ranka watchmanui³ stiklinėje būdelėje, jis ištraukia iš juodos lentos baltą kortelę. Kortelėje – pavardė, elevator operator⁴, dienos, valandos. Cakt, išpunchuoja⁵ laikrodį metalinėje dėžutėje. Keturiolika valandos ir viena minutė. Širdis tik, laikrodį cakt. Watchmenai vaikščioja naktimis, pasikabinę ant pilvų laikrodžius odinėse makštyse ir punchuoja laiką. Hotelio užkampiuose įmontuoti plieniniai stiebeliai. Cakt – išpunchuota. Laikrodį lyg kekšę, vaikščiojanti per namus. Po dviejų valandų watchmanas gali surūkyti cigaretę, ir laikrodį ilsisi ant jo nudribusio pilvo. Mano pilies miręs saulės laikrodį miega ant smėlio – rašo lietuvis poetas.

Pirmojoje pastraipoje sužinome išorines būsimo veiksmo aplinkybes: tai New Yorko požeminio geležinkelio linija, kurioje iš traukinio išlipa personažas lietuviška pavarde ir vardu – Antanas Garšva. Tiksliai laiko nuoroda – šešios iki keturių popiet – leidžia galvoti, kad personažui yra svarbi kiekviena minutė (kiek vėliau sužinosime, kad jis skuba į darbą). Personažas juda įprastu maršrutu. Nejprasta tai, kad jis jaučia šaltį, nors dar tik rugpjūčio mėnuo. Suprantame – Garšva serga. Trečio asmens pasakotojo žvilgsnis sutampa su personažo regėjimo lauku: lipantis laiptais Garšva žiūri į savo blizgančius mokasinus, vėliau stebi blizgantį žiedą. Išorės vaizdą keičia atmintyje išskylantis prisiminimas apie kilmingą praeitį, prikeliantis jo vaizduotėje 1864 metų sukilėlio, šviesioplaukio bajoro, paveikslą. Aristokrato protėvio prisiminimas sudarys ryškų kontrastą nužemintai Garšvos dabarties būklei. Svarbi dar viena detalė: Garšvos vizijoje bajoras klūpo prie moters kojų ir prisipažįsta meilę. Kol kas skaitytojas dar nieko nežino apie Garšvos santykius su Elena, tačiau ši fantazija jau leidžia suprasti, kad meilė personažo gyvenime yra labai svarbus dalykas.

Antrojoje pastraipoje pasakojimą perima trečiojo asmens balsas, bet vitrinose manekenų vaizdas vėl gražina skaitytoją į Garšvos vidinę erdvę, kurioje manekenai virsta vaškinėmis panoptikumo figūromis. Ši asociacija remiasi manekenams ir vaško figūroms bendra „negyvumo“ reikšme – skaitytojas po truputį pradeda suprasti, kad Garšva žiūri į pasaulį ypatingai, traktuodamas tikrovę kaip negyvą, dirbtinę. (Su manekenų vaizdu siejasi ir pačioje įvado pradžioje minėtos dvi negrės žaliomis sukniomis.) Savo vaizduotėje Garšva modeliuoja miniatiūrinį muziejų, kuriame šalia Napoleono stovi ir mergaitė iš New Yorko darbininkų rajono Bronxo. Mergaitės suknius apibūdinimas – „tik dvidešimt keturi doleriai“ – pažadina personažo sąmonės „tiksėjimą“; nepastebimai prieveiksmis „tik“ virsta išiktuku „tik“, žyminčiu širdies tvinksnis. Garšva susikoncentruoja į savo organizmo pojūčius: širdis plaka aritmiškai, šąla galūnės. Nerimą dėl prastos savijautos kiek prigesina žinojimas, kad kišenėje yra tablečių. Sužinome ir personažo ligą – neurozė. Garšva prisimena neseniai skaitytą knygą apie neurozę ir vardija žymias asmenybes, sirgusias įvairiomis psichikos ligomis. Sąrašo pabaigoje jis įrašo save ir knygos autorių. Kiek anksteliau, mąstydamas apie knygos autorių, Garšva jį ironiškai apibūdino: „du daktarai viename“ (Louis E. Bisch

¹ Dvasia (pranc).

² Darbuotojams (angl.).

³ Budinčiajam (angl. watchman).

⁴ Liftininkas, keltininkas (angl.).

⁵ Pažymi (angl. punch).

pristatomas kaip M. D. – medicinos daktaras ir Ph. D. – filosofijos daktaras). Vėliau sužinosime, kad dvigubumas yra būdingas ir pačiam Garšvai, kuris yra poetas ir keltuvininkas viename asmenyje.

Personažo judėjimo posūkis (pasuka į dešinę) keičia ir jo minčių kryptį. Matydamas daugybę pasikartojančių laiptų, Garšva prisimena siurrealizmą. Šis personažo minties šuolis bus suprantamas skaitytojui, jei šis žino, kad šeštajame XX amžiaus dešimtmetyje siurrealizmo srovė pradėjo kartotis ir jai buvo pranašaujamas greitas žlugimas. Bet kuriuo atveju skaitytojas gauna informacijos, kad personažas Garšva – žmogus, susijęs su šiuolaikiniu menu, simpatizuojantis siurrealizmui ir teigiantis savo teisę matyti pasaulį savaip. Garšva mintyse kuria siurrealistinį vaizdą, kuriame šventos Onos bažnyčia atsiduria Washingtono skvere. Jau trečią kartą minimas Napoleonas (jis buvo įsivaizduojamas kaip vaškinė figūra ir atsidūrė neurastenikų genijų sąrašė). Garšva džiaugiasi, kad savo vaizduotėje ar meno kūrinyje gali pranokti realybę ir įkūnyti svajonę, kurios nepajėgė realizuoti net Napoleonas, norėjęs perkelti Onos bažnyčią į Paryžių. Garšvos ir Napoleono sugretinimas įgyja ironišką reikšmę viso romano kontekste. Kultūrinė atmintis mums sufleruoja didelius Napoleono užmojus užkariauti pasaulį ir tragišką jo žygių pabaigą. Išsyk prisimename ir daugybę anekdotų apie psichiatrinės ligoninės pacientus, tarp kurių populiariausias esti Napoleonu save vadinantis ligonis.

Bažnyčios vaizdinys Garšvos sąmonėje sukelia vienuolių asociaciją ir pažadina Elenos pasakojimą, kaip 1941 metais vienuoles iš Vilniaus vežė bolševikai. Skaitytojui darosi vis aiškiau, kad Garšva – išeivis iš Lietuvos, greičiausiai karo metais pasitraukęs į Vakarų. Sužiname ir dar apie vieną jo pasaulėjautos ypatybę – ironiją. Garšvos ironija šiuo atveju nukreipta ne į pačias vienuoles, virstančias ant sargybinių; jis tyčiojasi iš situacijos absurdo, beprotiško gyvenamojo laiko, kuris reikalauja iš žmogaus neįmanomų dalykų, pavyzdžiui, kad vienuolės būtų sportiškos ir sugebėtų išlaikyti pusiausvyrą važiuodamos stačiomis sunkvežimyje.

Ketvirtojoje pastraipoje Garšvą matome sustojusį prie „Gimbels“ konfekciono ir praleidžiantį pro duris merginą. Pasakotojo pateiktas vaizdas išduoda, kaip įdėmiai personažas žiūri į sutiktą moterį: jis pastebi ir merginos šlakus, ir dirbtines krūtis, net nustato jų kainą. Nepastebimai trečiąjį asmenį *jis* keičia kalbėjimas *aš* vardu, o nuo merginos vaizdo pereinama prie Elenos prisiminimo. Garšva mintyse fiksuoja susitikimo su mergina atsitiktinumą, suvokdamas, kad gal daugiau niekada jos nebematys. Panašiai mąstoma ir apie Eleną. Tačiau Garšva negali užmiršti mylimosios, jis mintyse kalbasi su Elena ir šalia įvardžio *aš* atsiranda dialogui būtinas įvardis *tu*. Garšva, panašiai kaip ir jo bajoriškas protėvis, nori padovanoti moteriai atminimo žiedą. XX amžiaus įsimylėjęs dar dovanoja ir užmirštą vagoną Queens aikštėje. Šeštajame dešimtmetyje didmiesčiuose tramvajus baigė išstumti kitos transporto priemonės ir Garšvos noras parodyti mylimajai jau praeičiai priklausantį vagoną išduoda romantišką personažo prigimtį. Garšvos improvizacija dovanų tema yra jo atsakas į Elenos papasakotą legendą apie bajorų galvas Vilniuje, Pylimo gatvėje. Staiga Garšva nutraukia vidinį pokalbį žodžiais: „Elena... nenorėk, kad verkčiau.“ Skaitytojas supranta, jog personažas yra praradęs mylimąją ir sunkiai tramdo išsiskyrimo skausmą.

Penktojoje pastraipoje sužiname, kad Garšvos ėjimo tikslas yra viešbutis. Jo žvilgnis bėga 34-ojoje gatvėje esančių užkandinių ir krautuvių langais. Languotos kojines vitrinoje netikėtai vėl pažadina Elenos prisiminimą. Mylimoji prisimenama ne kaip bekūnė būtybė, o gyva moteris, turinti kojas su netvarkingai užmaunamomis kojinešis*. Garšva dabar jau nori padovanoti Elenai konkrečią žemišką dovaną. Jį svaigina įsivaizdavimas, kad pats užmauna kojines ant mylimosios kojų. Vyriškis pralinksmeja ir pradeda mintyse žaisti mylimosios vardu, kirčiuodamas skiemenis valso tempu: „Ele na, Ele na...“ Kaip galime suprasti, valso ir jo žingsnių tempai sutampa. Toliau personažas improvizuoja bereikšmį tekstą, atskleidžiantį jo ironišką nuomonę apie daiktų ir žodžių išsiskyrimą (išgalvoto visų mokslų profesoriaus vardas Pangloss yra sudarytas iš graikiško *pan* – visas, visuotinas ir *glos* – žodis; be to, panglosija – tai medicinos terminas, reiškiantis patologinį plepumą): Garšvos supratimu, pasaulį yra užtvindę kalbinės banalybės ir gatavos tiesos, tapusios reikšmingesnės už

---

* Iki septintojo dešimtmečio vidurio, kai buvo išrastas kapronas, moterys nešiojo šilkinės kojines su užpakaline siūle; nutaikyti, kad siūlė eitų tiksliai per vidurį, nebuvo visai paprasta: reikėdavo sukaupti dėmesį, kojines turėjo būti geros kokybės ir idealiai atitikti reikiamą dydį.

tikrovę. Pats Garšva supranta, kad jam irgi likę tik žodžiai – vardas, padedantis prisiminti, o ne tikra moteris. Vyro jausmuose persipina dvasinio intymumo troškimas ir kūnų susijungimo geismas (toliau skaitydami romaną sužinosime, kad meilės akto su Elena metu Garšvą ištiko priepuolis, po to jis nutraukė ryšį, kad nekankintų mylimos moters). Personažas svajoja, kaip bučiuoja Eleną, tačiau net mintyse tramdo aistrą, kad per daug neišsijausmintų ir liktų „išmintingas“ – bučiuoja tik į lūpas. Tekste paminimi viduramžių legendos herojai Tristanas ir Izolda. Legenda pasakoja, kad per klaidą išgėrę meiles gėrimo, Tristanas ir Izolda užsiliepsnojo beprotiška meile vienas kitam. Tačiau Izolda buvo ištekėjusi, o Tristanas – ištikimas jos vyro vasalas. Norėdami išsaugoti ištikimybę savo ponui, įsimylėjęliai miegodavo tarp savęs pasidėję kardą. Garšva jaučiasi panašiai kaip legendos herojus: „Aš nubrėšiu magišką kreidą Tristano ir Izoldos kardą ant tavo kaklo. Žemiau kaklo tavęs nebučiuosiu.“ Magiškoji kreida primena pasakas, kuriose herojus nubrėžia ratą, neperžengiamą piktosioms dvasioms. Garšva neleidžia sau svajoti apie Elenos kūną, nes jo vyriškas geismas itin stiprus. (Dabar suprantame, kodėl veikėjas taip įdėmiai nužiūrėjo konfekcionerę sutiktą merginą.) Kartoja mintyse „tik į lūpas“, ir kaip anksčiau nagrinėtame fragmente prieveiksmis „tik“ virsta širdies tikėjimą žyminčiu ištiktuku. Dabar jo širdis plaka greitai ir ritmingai, sušyla rankų ir kojų pirštai. Skanduodamas mintyse mylimosios vardą, vyriškis ir nepajunta, kaip prieina savo hotelį.

Kitame epizode budintysis pažymi jo atėjimo laiką: keturios valandos ir viena minutė. Taigi Garšvos kelionė truko vos šešias ar septynias minutes, kurios literatūriname tekste išsidriekė net per kelis puslapius (beje, juos skaitydami balsu panašiai ir sugaištume). Toks laiko sutankinimas ypač būdingas moderniajai literatūrai, vaizduojančiai intensyvių žmogaus vidinį gyvenimą, suliejančiai dabarties patyrimą ir praeities įvykius. Pavyzdžiui, žymiausiame modernistiniame Džeimso Džoiso (Joyce) romane *Ulise* per 700 puslapių pasakojama viena Leopoldo Bliumo gyvenimo diena.

[...]

2.3.5. Daug Garšvos veidų

Baltos drobulės rašymo metais Škėma yra išsakęs tokią mintį: „Pasiskolinęs posakį – idėjos skraido ore – galvoju, ne tvirtinu – ne tu pasirenki jas, o jos subado tave kaip strėlės šventą Sebastijoną, ir belieka į strėles reaguoti savo popieriniais vaizdais. Viena iš daugelio priemonių žmogiškumui įrodyti.“

„Popierinių vaizdų“ menas, literatūra, nedėsto pačių idėjų, o pasakoja žmogaus likimus, iš kurių paaiškėja nematomo autoriaus pasaulio samprata ir vertybės.

Škėmos romane vaizduojama tik vieno personažo tragedija, bet ji atskleidžia įvairius žmogiškumo pavidalus, nes kiekvienas žmogus yra daugialypis ir skirtingomis aplinkybėmis apsinuogina vis kitos jo asmenybės briaunos.

Keltuvininkas

Pagrindiniame romano pasakojime Antaną Garšvą matome dirbantį didžiausio New Yorko viešbučio keltuvininku. Jis dėvi teatrinį kostiumą primenančią uniformą, privalomos baltos pirštinės uždengia motinos dovanotą žiedą, kuris yra Garšvos asmens tapatybės ženklas ir simbolinė jungtis su praeitimi bei Lietuva. Apsivilkęs uniformą žmogus nebeturi teisės būti savimi, taisyklės griežtai riboja jo išvaizdą ir elgesį, kuris turi tiksliai atitikti viešbučio mechanizmo darbą. Švarko atlapų kampuose pritvirtinti skaičiaus 87 ženklai paverčia svečius aptarnaujantį keltuvininką savotišku biorobotu, neturinčiu jokių individualybės žymių. Kino filmuose jums tikriausiai yra ne kartą tekę matyti, kaip atrodo prabangių viešbučių patarnautojai, ir nesunkiai galite įsivaizduoti idiotišką taip

apsirengusio žmogaus savijautą. Antanui Garšvai ryškiaspalvis keltuvininco kostiumas primena Johano Štrauso (Strauss) operetę, o jis pats, vilkėdamas suaugusiam vyrui nederantį drabužį, jaučiasi kaip į žmonių pasaulį patekęs kaukas. Lietuvių mitologijoje kaukais vadinamos mitinės gamtos būtybės, dar nepasiekusios žmogiškiškumo statuso. Garšva kenčia ne tik dėl beprasmiško darbo, kuriame nuasmenintas žmogus virsta mechaniškai judančia marionete, lietuvių kalba tebemažstantis personažas išgyvena tam tikrą dvilypumą anglų kalbos apsuptyje: ironiškai save apibūdina kaip lietuvių tautos ambasadorių. Garšva norėtų nusivilkti uniformą, išsivaduoti iš kauko būsenos ir būti tiesiog žmogumi, kūrybine asmenybe, tęsiančia Martyno Mažvydo pradėtą darbą, tačiau jo laisvė yra negailestingai suvaržoma būtinybės užsidirbti pragyvenimui. Kitų galimybių, išskyrus bukinantį keltuvininco darbą, emigrantas Garšva neturi.

[...]

Jautrus ir mažstantis žmogus, o ypač menininkas, nereikalingas šiai visuomenei, trokštančiai pinigų, pasilinksminimų ir pigaus blizgesio, – intelektas ir erudicija tik trukdo prisitaikyti prie gyvenimo standartų. Viešbučio patarnautojas turi būti „sąžiningas rato dantis“, tačiau keltuvininckas Garšva sykiu yra ir poetas, kuris nuolat analizuoja stebimą aplinką ir savo surrealistišką dvilypumą. Absurdišką Garšvos savijautą atskleidžia vidinio ir išorinio monologų kontrastingas sugretinimas tekste. Pavyzdžiui, 4 skyriaus pabaigoje, prisiminęs prarastą mylimąją Jonę, norėdamas sutramdyti savo ašaras Garšva mintyse plūsta viešbučio klientus: „Prakeikti kalės vaikai, išmaltos kekšės, impotentiški palaižos, prasmirdę dizenterikai, sifilitikių alfonsai, išmatų rijikai, senučių nekromanai. Ką dar šlykštaus galiu sugalvoti?“ Po šio vidinio monologo iš karto pereinama prie trumputės scenos keltuve, pateiktos jau trečiuoju asmeniu:

„Labai malonus oras, madam. Jūs šiandien nuostabiai atrodote! Vos pažinau“, sako Garšva hotelio gyventojai, kuri šešiasdešimties metų.

„Jūs esate žavus“, atsako ji. Ir abu šypsosi.

Su viešbučio klientais Garšva elgiasi kaip nuolat besišypsantis aktorius, nedaug šilumos justi ir bendravime su kitais darbuotojais. Iš visų išskiriami trys personažai: starteris O'Casey ir keltuvininckai Joe ir Stanley.

[...]

Bendrauti kaip žmogus, o ne paskirto vaidmens atlikėjas Garšva gali tik nustatytomis poilsio valandomis ar iškilus nenumatytoms aplinkybėms. Net lemtingu jo gyvenimo momentu, kai jį aplanko Elena, jis negali palikti savo darbo vietos ir su mylimąja kalbasi važinėjančiame keltuve.

Tekste gausu nuorodų, žyminčių keltuvo judėjimą: personažo akyse mirga viens kitą keičiantys skaičiai ir raudonos–žalios strėlių spalvos. Skaitytojas nesunkiai gali įsivaizduoti Garšvos patiriamas būsenas: šleikštulio pojūtį, atsirandantį ilgai važinėjant aukštyn žemyn, bei tą psichologinį nejaukumą, kuris užvaldo žmogų, ilgai būnantį uždaroje patalpoje. Užtenka minimalios važinėjimo liftu patirties, kad suprastume, kodėl Garšvos bendradarbiai vadina keltuvus „dėžutėmis galvijams“, o Stanley sako, jog „po dvejų metų darbo keltuve kiekvienam maišosi galvoje“. Pagrindiniam veikėjui, kenčiančiam dėl psichinės ligos, toks darbas yra tiesiog pražūtingas – jis kenčia lyg narve uždarytas išdresiruotas žvėris, kuris dar neužmiršo laisvės. Keltuvas romane įgyja daugelį reikšmių, jis ne tik nurodo konkrečią personažo darbo erdvę, bet tampa gyvenimo-kalėjimo simboliu, XX amžiaus Sizifo bausmės kalnu.

[...]

Poetas

Nuo kitų viešbučio darbuotojų Garšva skiriasi ir tuo, kad yra poetas. Kūryba jam – ne tik kovos su gyvenimo banalumu būdas, bet aistringas, vos ne manija virtęs noras išreikšti save bei ne mažiau stiprus troškimas įveikti mirtį paliekant savo pėdsaką literatūros istorijoje: „Bijau mirti, todėl geriu. Bijau mirti, todėl rašau. Bijau mirti, todėl ryju tabletes. Viskas vardan mirti“, – sako jis Elenai ir šioje išstarmėje skaitytojas atpažįsta pomirtiniu pasauliu nebetikinčio žmogaus tragišką savijautą. Garšvos supratimu, neišvengiama mirtimi pasibaigsias žmogaus gyvenimas pats savaime neturi jokios vertės ir ne daug kuo skiriasi nuo šinšilo vegetacijos. Tiktai kūryba daro žmogų žmogumi (neparašęs knygos Garšva jaučiasi negimęs, nepradėjęs tikrojo žmogiško gyvenimo) ir pratęsia jo egzistenciją kūrinyje, „dvasios amžinybėje“.

[...]

Sutikęs Eleną, Garšva patiki, kad jam pavyks suderinti šeimą ir kūrybą. Jis taip išsako mylimajai savo svajones apie būsimą ateitį dviese:

Tu nori gyventi su manimi? Būtų gerai. Aš nebegersiu ir mažiau rūkysiu. Pakeisiu darbo laiką, kad vakarais būtume drauge. Retkarčiais prašysiu tavęs: nueik į kiną, aplankyk pažįstamus. Aš rašysiu. Nebesityčiosiu daugiau. Aš labai norėčiau ištarti keletą žodžių. Galutinių žodžių. Pačiam sau. Norėčiau parašyti ciklą eilėraščių, kur kiekviena raidė lyg neiškaptuojamas ornamentas. [...] Aš visą laiką sergu šituo. Keletas brūkšnių marmure, štai ko trokštu. Nemirtingumo iliuzija? Tegu. Numirti su tikra iliuzija, tikras reikalas.

Atsinaujinusi liga sugriauna iliuzijas ir nenorėdamas tapti našta Garšva nutraukia ryšius su mylimąja. Pasakojimo dabartyje jis įtikinėja save, kad Elena jam yra tik medžiaga eilėraščiams, o tikras poetas turi būti vienas ir atviras kančiai, nuo kurios reikia apsaugoti mylinčius žmones. Vargu ar skaitytojas gali be išlygų patikėti tokiomis Garšvos kalbomis. Reikėtų nepamiršti, kad Elenos jis išsižada ne savo noru, o priverstas aplinkybių (juk puikiai žino kokia kančia yra artimo žmogaus psichinė liga). Praradęs žmogiškos laimės viltį, Garšva itin sureikšmina kūrybą, tapusią vienintele gyvenimo atrama. Tačiau užtenka Elenai aplankyti jį viešbutyje, ir visos Garšvos deklaracijos apie kūrėjo vienatvę išsisklaido. Romano pabaigoje personažas išgyvena vidinį virsmą: ilgai ieškotas eilėraštis susidėlioja Garšvos mintyse, scenoje prieš išprotėjimą poetą matome sėdintį už stalo ir rašantį.

Atradęs, kad gyvenimo prasmė yra pats gyvenimas, personažas patiria tikrąją ramybę ir atsisako jį užvaldžiusios idėjos palikti savo vardą literatūros istorijoje. Dabar jis sako: „Esu objektyvus, esu mediumas, nenoriu būti absoliučiai originalus. Mano dvasia rado santykį su pasauliu. Aš būsiu nežinomas lyg senovinis japonų tapytojas.“

Knygos pabaigoje galvos skausmo kankinamas personažas pažada Dievui sudraskyti savo eilėraščius. Paskutinėje scenoje, jau virtęs idiotu šinšilo veidu, jis plėšo popieriaus lakštą, kuriame, kaip skaitytojas gali įsivaizduoti, ir buvo bandomas užrašyti „išspręstas“ eilėraštis.

Kelias į šitą eilėraščių nužymimas skyriuose „Iš Antano Garšvos užrašų“, kur Garšva atsiskleidžia ne tik kaip poetas, bet ir kaip puikus pasakotojas. Pats jis yra sakęs Elenai: „Esu poetas, bet manyje pasireiškia ir prozaiko žymės.“

[...]

Praeitį vaizduojančiuose romano skyriuose, parašytuose trečiuoju asmeniu, pasakojama mitologinio eilėraščio kūrimo istorija. 15 skyriaus trečiajame fragmente jaunas, laimingas ir dar sveikas Garšva birželio naktį Kaune randa pamestinuką ir sugalvoja būsimą eilėraščio temą. 8 skyriuje

pirmojo bolševikmečio metu Garšva gyvendamas Aukštojoje Panemunėje rašo eilėraščių, kuriame nori prikelti žuvusių aischų rojų. Į jo verandą įsiveržia saugumiečiai, siekiantys priversti poetą rašyti naująją santvarką šlovinančią poeziją. Norėdamas apsaugoti savo eilėraščių, Garšva jį suplėšo ir skutus sumeta į Nemuną. Už nepaklusnumą poetas sužalojamas smūgiu į galvą ir vėliau patenka į beprotnamį. Nuo tada prie paveldėtos Garšvos ligos dar prisideda ir atminties sutrikimas, amnezija. Garšva nebegali prisiminti sunaikinto eilėraščio, tačiau beprotnamyje nuolat kalba avangardistiškai skambančius bereikšmius tekstus, kuriuose maišosi figūros iš pamiršto eilėraščio. Pasakojimo dabartyje ilgosios pertraukos metu kafeterijoje Garšvos vizijoje vėl atgyja mitinės būtybės iš Aukštosios Panemunės eilėraščio ir grįžęs namo kitos dienos rytą poetas nori užfiksuoti popieriuje naują atgijusio eilėraščio variantą.

[...]

Negailestingas likimas užklumpa Garšvą tuo momentu, kai, rodos, pildosi visos žmogiškos ir kūrybinės jo svajonės. Tokia tragiška romano pabaiga yra susijusi su Škėmos samprata, kad XX-ajame karų ir tremčių amžiuje pasauliui neberekia tikrojo meno ir poetas, matantis gyvenimo prasmę kūryboje, galiausiai pats save sunaikina.

Nepaisant Garšvos pralaimėjimo, romanas *Balta drobulė* teigia žmogaus maištą ir kovą su visuotine pasaulio beprotybe, savitai įkūnydamas egzistencialistines nuostatas, kad šios kovos beprasmiškumas išaukština žmogų ir suteikia beviltiškam gyvenimui tragiško grožio matmenį.

[...]

Mylintis vyras

Visame romane Garšva sprendžia daugybę jam egzistenciškai svarbių klausimų. Vienas jų skambėtų taip: ar gali tame pačiame žmoguje sugyventi išsakydami save paskyręs poetas ir vyras, mylintis moterį ir nuoširdžiai prisirišęs prie jos.

Garšvos kely būta ne vienos moters, tačiau svarbiausia jo gyvenimo moteris vis dėlto yra motina. Iš motinos jis paveldėjo itin jautrią psichiką ir poetinę dovaną, ji perdavė sūnui svarbiausias vertybes: grožio jautimą, romantinį žvilgsnį į pasaulį, idealios būties ilgesį. Dar būdamas berniukas pradeda svajoti apie būsimą mylimąją, fantazuoja, kaip dėl pasakų Pelenės atlieka riteriškus žygius. Epizode, vaizduojančiame Garšvos kūrybines improvizacijas Palangos pajūryje (9a), užsimenama apie draugę Aldoną, kurios moteriškėjantis kūnas jaudina šešiolikmečio jaunuolio erotinę vaizduotę ir skatina menininko ambicijas.

Pirmąją tikrą savo gyvenimo meilę Jonę Garšva sutinka gimnazijos baigimo metais atostogaudamas pas tėvą. Šiuo laikotarpiu jis jau turi intymaus bendravimo su moterimis patirties, tačiau jausmai, kuriuos sukelia Jonė, vaikinui yra visai nauji ir pačiam nesuprantami.

[...]

Visai kitokia moteris yra antroji Garšvos meilė – Elena. Intelektu ir estetinė nuovoka ji nenusileidžia mylimajam, o intuicija ir dvasios stiprybė kovoje už žmogišką laimę net pranoksta jį.

[...]

Be Jonės ir Elenos, Garšvos gyvenime figūruoja dar viena moteris – prostitutė Ženia. Ji nėra visai nereikšminga, nes personažas ją ironiškai pavadina trečiąja savo haremo žmona.

[...]

Pagrindinis romano veikėjas yra poetas, kuris stipriausius kūrybinius impulsus gauna iš moterų meilės. Garšva paklauso psichiatro patarimo nekurti šeimos, tačiau neišbraukia moterų iš savo gyvenimo, apsiribodamas epizodiniais meilės nuotykiiais. Jo santykiai su meilužėmis – pabrėžtinai egoistiški, jis „vartoja“ moteris kaip sekso objektus bei priemones aštriau pajusti realybę ir apsirūpinti gyva medžiaga. Garšva neapsunkina savęs jokiais sąžinės priekaištais ar bandymais įsigilinti į paliktų meilužių išgyvenimus. Pažinęs išsiskyrimo su Jone skausmą, vėliau jis paniškai bijo emocinio ryšio ir vos pajutęs, kad seksas gali peraugti į tikrą jausmą, nutraukia bendravimą su pavojinga partnere:

Aš gerai žinojau galo priartėjimą. Tuo pačiu metu, kai jungdavausi su mylimąja sunkiu, gniuždančiu glėbiu, kai, bekrentant į prarają, minčių stiebuose sublizgėdavo mirtites lapeliai, tuo pačiu metu – nuliūsdavau. Tarytum išsiliejo paskutinės meilės liekanos. Ir man buvo pikta: jos ne šiai moteriai skirtos. Ir aš prisimindavau Jonę. Aš supratau teoretiškai: laimėjau Jonę jos atsisakęs. Bet ši paradoksali paguoda tyčiojosi iš manęs groteskiškais bruožais.

[...]

Personažo meilės samprata glaudžiai susijusi su romantinės literatūros tradicija. Romantikai aukštino dvasinę vyro ir moters meilę. Jų nuomone, bendro gyvenimo kasdienybė ir bėgantis laikas nužudo vyro ir moters ryšį, o išsiskyrimas (ypač vieno iš mylimųjų mirtis) tik sustiprina meilę. Prarastas mylimasis amžiams išlieka mylinčiojo atmintyje kaip tobulas siekinys ir svajonė. Tokia idealia moterimi personažo sąmonėje virsta paliktoji Jonė (tolesnis merginos likimas Garšvos daugiau nedomina). Panaši asmeninės Garšvos šventosios ateitis laukia ir išsižadėtosios Elenos, tačiau pasakojimo laiku nuo jų išsiskyrimo tėra praėjusios vos dvi savaitės, ir vyras dar nėra išsivadavęs iš stipraus kūniško geismo.

Lietuvių literatūroje lig šiol dominuoja vyrų rašyti kūriniai, kuriuose moterys dažniausiai rodomos vyrų personažų akimis. Ne išimtis yra ir *Balta drobulė*. Centrinis romano veikėjas sutelkia visą dėmesį į savo vidaus pasaulį, nesukdamas galvos, kokius jausmus išgyvena jo mylima moteris. Šių dienų žmogus tokią poziciją greičiausiai pavadintų vyrišku egoizmu, tačiau romano autorius vargu ar pritartų tokiai nuomonei. *Baltos drobulės* meilės samprata primena romantikų idėją, kad vyro ir moters meilė yra likiminis susitikimas žmonių, kurių sielos atitinka viena kitą kaip dvi per pusę padalinto obuolio puselės, ir to pakanka, kad vyras ir moteris be ypatingų pastangų suprastų vienas kitą. Garšva mato Eleną kaip idealųjį skaitytoją, sielos dvynį, savojo aš moteriškąjį įsikūnijimą, nemąstydamas apie tai, kad reali moteris visuomet jaučia pasaulį kitaip, negu įsivaizduoja jos mylimas ir mylintis vyras.

Balta drobulė praplėtė vyro ir moters santykių vaizdavimo diapazoną lietuvių literatūroje, apnuogindama fizinę žmonių meilės pusę, kurios lietuvių rašytojai paprastai nedrįsdavo vaizduoti. Tačiau blankokas Elenos paveikslas ir nuo romantinės tradicijos neatitrūkęs požiūris į meilę nurodo tą ribą, ties kuria pasibaigia Škėmos supratimas apie vyro ir moters santykių galimybes.

Absurdo žmogus

Pati bendriausia sąvoka, kuria galėtume apibūdinti XX amžiaus gyventoją – absurdo žmogus. Taip save vadina ir romano veikėjas 14b skyriuje: „Absurdinis žmogus, anot Camus? Tebūnie. Absurdinis žmogus, kuris pasikalba su Kristumi. Ir su filosofais.“

Škėmai didelį įspūdį padarė prancūzų egzistencialisto Albero Kamiu filosofinė esė „Sizifo mitas“, skirtas absurdo problematikai.

Pateikiame ištrauką iš šio veikalo:

Yra tik viena rimta filosofinė problema – savižudybė. Nuspręsti, ar gyvenimas vertas, kad jį gyventum, ar ne, – reiškia atsakyti į pagrindinį filosofijos klausimą. Visa kita – ar pasaulis trimatis, ar esama devynių ar dvylikos proto kategorijų – ne tokie svarbūs dalykai. Tai jau žaidimai. Pirmiausia reikia duoti atsakymą.

[...]

Žmogus visuomet yra savo tiesų auka. Sykią jas pripažinęs, jis nebesugeba iš jų išsivaduoti. Juk už viską reikia bent kiek sumokėti. Įsisąmoninęs absurdą, žmogus lieka susijęs su juo visiems laikams. Praradęs viltį ir šitai suvokęs, jis nebepriklauso ateičiai. Tai normalu. Bet normalu ir tai, kad jis stengiasi išsiveržti iš pasaulio, kurį pats susikūrė.

Svarbu tik likti ištikimam kovos taisyklėms. Šitos minties pakanka, kad protas pasisemtų iš jos peno: ji palaikė ir palaiko ištisas civilizacijas. Karo neįmanoma paneigti. Reikia jame mirti arba su juo gyventi. Taip ir su absurdu: reikia juo kvėpuoti, pripažinti jo pamokas ir jas įkūnyti. Šiuo požiūriu absurdiškas džiaugsmas par excellence* yra kūryba. „Menas, vien tik menas, – sako Nietzsche, – menas mums duotas tam, kad nemirtume nuo tiesos.“

Patirtyje, kurią mėginu čia aprašyti ir perteikti įvairiais būdais, neabejotina viena: vos tik dingus vienai kančia, iškart atsiranda kita. Vaikiški užmaršties ieškojimai, noras surasti pasitenkinimą dabar jau lieka be atgarsio. Nuolatinė įtampa, padedanti žmogui atsilaikyti prieš pasaulį, tvarkinga beprotybė, skatinanti viską priimti, stumia jį į kitą karštinę. Šiame pasaulyje kūryba yra vienintelė galimybė įtvirtinti savo sąmonę ir užfiksuoti jos nutikimus. Kurti – reiškia gyventi dukart.

[...]

Absurdo kūriniui būtina, kad menininkas aiškiai suvoktų savo ribas ir kad mene konkretūs dalykai reikštų tik save pačius ir nieko daugiau. Jis negali būti gyvenimo tikslas, prasmė ir paguoda. Kurti ar nekurti – nieko nekeičia. Absurdo kūrėjas nebrangina savo kūrybos. Jis galėtų jos išsižadėti; kartais jis taip ir padaro. [...] Absurdo menininko uždavinys – pasiekti, kad mokėjimas gyventi pranoktų mokėjimą rašyti.

[...]

Taigi aš reikalauju iš absurdo kūrybos to paties, ko reikalavau iš absurdo mąstymo, – maišto, laisvės ir įvairovės. Paskui kūryba pademonstruos savo visišką nereikalingumą. Tose kasdienėse pastangose, kur protas ir aistra susipina, absurdo žmogus atranda drausmę, tapsiančią jo pagrindine jėga. Tam reikalingas stropumas, atkaklumas ir išvalgumas suartina kūrėjo ir užkariautojo nuostatas, vadinasi, kurti – reiškia suteikti formą savo likimui.

[...]

Dievai pasmerkė Sizifą tolydžio ridenti didžiulį akmenį į kalno viršūnę, nuo kurios šis nuriedėdavo veikiamas savo svorio. Jie ne be pagrindo manė, kad nesama baisesnės bausmės už bergždžių ir beviltišką darbą.

[...]

Nesunku suprasti, kad Sizifas – absurdo herojus. Tiek savo aistromis, tiek kančia. Už panieką dievams, neapykantą mirčiai ir geismą gyventi jis sumokėjo neapsakoma kankyne, kai visas turi eikvotis darbui, kuriam nėra galo. Tai kaina, kurią reikia mokėti už šios žemės aistras.

[...]

Jeigu šitas mitas tragiškas, tai tik todėl, kad jo herojus sąmoningas. Iš tikrųjų, argi tai būtų bausmė, jeigu kas žingsnį jį palaikytų sėkmės viltis? Šiandien darbininkas visą gyvenimą diena iš dienos dirba atlikdamas tas pačias užduotis, ir jo likimas ne mažiau absurdiškas. Tačiau jis būna tragiškas tik tais momentais, kai darbininkas tampa sąmoningas. Dievų proletaras Sizifas, bejėgis ir maištaujantis, iki galo suvokia savo varganą dalią: būtent apie ją jis galvoja leisdamasis žemyn. Išvalgumas, kuris turėtų tapti jo kančia, sykiu tampa jo pergale. Nėra tokios lemties, kurios nebūtų galima įveikti panieka.

[...]

---

* par excellence (pranc.) – ypatingai, labiausiai, tikraja žodžio prasme.

Garšva dar nėra tikras absurdo žmogus, tačiau toks yra personažą sukūręs autorius: jis išgalvojo veikėją, kuris labai sureikšmina savo kūrybą ir išeina iš proto, taip ir neužrašęs popieriuje svarbiausio savo gyvenimo eilėraščio. Pasakotojo požiūris artimesnis egzistencialistinei Albero Kamiu nuostatai, kad kūryba negali būti gyvenimo tikslas, prasmė ir paguoda. Absurdo menininko uždavinys – pasiekti, kad mokėjimas gyventi pranoktų mokėjimą kurti.

Nevykęs žemės gyventojas

Nevykusiu žemės gyventoju save apibūdina Garšva, įsivaizduodamas Paskutinįjį teismą, vykstantį biblinėje Juozapato pakalnėje*. Klausinėjamas Garšva sako vykdesieškančiųjų įsakymus, tačiau teisėjai tik nusijuokia, nestokia žmonių kategorija Juozapato pakalnėje neegzistuoja (8b).

Pagrindinis romano personažas vaizduojamas kaip ypatingas žmogus, net vaikystėje besielgiantis kitaip negu vaikams įprasta. Pavyzdžiui, Karlsbado kurorte, iš nepažįstamo žmogaus gavęs dovanų žėrinčias vyšnias, berniukas pradeda dvejoti: ar suvalgyti uogas, ar tiesiog grožėtis jomis.

[...]

Nuo keturiolikos metų Garšva gyvena vienas Kaune, kur ištisas dienas praleidžia skaitykloje, ieškodamas atsakymo į svarbiausius egzistencijos klausimus (3a). Deja, knygoje jis nerado paguodos, o vokiečių filosofo Artūro Šopenhauerio (Schopenhauer) pesimistinių minčių paveiktas netgi mėgino nusižudyti.

[...]

Iki prasidedant ligai, jaunuolio Garšvos tikrai negalima būtų vadinti nevykusi žemės gyventoju. Jis jaučiasi laimingas: studijuoja literatūrą, rašo eilėraščius, myli Jonę nevengdamas nuotykių ir su kitomis moterimis, puikiai lošia biliardą ir šlifuoja gatves, apsirengęs taip, kaip, jo supratimu, turi atrodyti tikras poetas. 12a dalyje šmaikščiai aprašomas didmiesčiu apsimitantis tarpukario Kaunas, kurio pretenzijos į vakarietiškumą sugretinamos su tuščiu Garšvos menininko įvaizdžiu.

[...]

Jauno Garšvos svajones apie vedybas su Jone, kada nors gimiantį vaiką, trokštamą garbę, premiją ir pinigus sugriauna netikėtas ligos priepuolis. Nuo tada, sakant Garšvos žodžiais, „tikrasis gyvenimas pasibaigia, o prasideda atsargi ir sukta kova su mirtimi“.

Pirmojo bolševikmečio metu Garšva yra kankinamas enkavedistų. Didžiausio nužeminimo momentu jame prabunda pasipriešinimo jėga, kuri nuo tol jį lydės per visą jo „nevykusį“ žemės gyvenimą. Romano struktūroje NKVD kankinimo epizodas yra susietas su Juozapato pakalnės vizija. Abu teismai aprašyti 8 skyriuje ir atspindi vienas kitą.

[...]

Ieškotojas Garšva neturi vilties, kad po mirties už patirtas kančias jo laukia atlygis danguje. Herojaus vizijoje dangiškąjį teisingumą vykdo teatro artistus primenantys valdininkai, kurie vertina žmogų paklusnumo įstatymams požiūriu. Pagrindinio personažo santykis su religija išreiškia moderniems laikams būdingą tikėjimo krizę, kai žmogus negali Dievo nei priimti, nei atmesti.

---

* Juozapato pakalnė – slėnis netoli Jeruzalės; yra paplitusi nuomonė, kad ten vyks Paskutinis pasaulio teismas.

Personažo supratimas apie gėrį ir blogį tebėra glaudžiai susijęs su krikščioniškų vertybių sistema, tačiau jis abejoja privalomomis religinėmis tiesomis ir Bažnyčios nustatytais ritualais. Juozapato teisėjų klausiamas, ar vykdė tikintiesiems privalomus įstatymus, atsako: „Aš, galimas daiktas, nevykdžiau jų dogmatiškai, bet...“

Garšvos supratimu, meilės Dievas iš žmogiškos egzistencijos yra pasitraukęs, todėl apleistame pasaulyje gali vykti tokie baisūs dalykai kaip karai, masinės žudynės, tremtys, kurių gausu XX amžiaus istorijoje. Pats patyręs istorijos žiaurumą, romano herojus jaučia egzistencinę giminybę su milijonais karo aukų, kankinasi įsivaizduodamas priešmirtines dujų kameroje naikinamų žydų ar Sibire sušalusiu kalinių kančias.

14a dalyje Garšva aprašo savo patirtį, susidūrus su masinėmis mirtimis karo pabaigos Europoje:

Apvaizda mane paskyrė lavonų stebėtoju. Aš jų prisižiūrėjau įvairiose padėtyse. Rytprūsiuose mačiau negyvą moterį, ji gulėjo šalia kriaušės medžio, aplipusio rausvais žiedais. Veimaro mieste žiūrėjau, kaip traukiamos iš rūsio suvirintos per bombardavimą karštame vandenyje uniformuotos mergaitės. Jų galvos išsipūtę, o veidų spalva buvo lyg tų ponių, kurios piktnaudoja kvarco lempas. Prie Čekoslovakijos pasienio atsarginiuose bėgiuose mes užtikome prekinį vagoną, ir iš jo sklido smarvė. Kai jį atidarėme, suradome apie trisdešimt apipuvusių vaikų nuo trejų iki septynerių metų amžiaus. Taip ir nepaaiškėjo, kas juos užmiršo atsarginiuose bėgiuose. Vyriškos lyties suaugusiųjų lavonai man buvo neefektingi, tarsi būčiau patyręs duobkasys.

[...]

Garšvos egzistencinę krizę dar labiau komplikuoja kaltės jausmas dėl karo pradžioje nužudyto beginklio ruselio. Ši scena vaizduojama 6 skyriaus a dalyje ir pateikiama trečiojo asmens balsu, nes amnezija sergantis veikėjas nepajėgia prisiminti pačios kovos. 6b dalyje laikinos ramybės keltuve metu Garšva skausmingai mąsto apie šį savo gyvenimo epizodą, kuris prieštarauja visai jo humanistinei pasaulėjautai ir dvasinėms vertybėms. Paskaitykime kartu šį nelengvai suprantamą teksto fragmentą.

Laikina ramybė keltuve. Masonai puotauja, kardinolas pietauja, jaunimo šokiai prasidės apie dešimtą valandą. Vienas antras svečias pakyla arba nusileidžia. Bet šviesas reikia sekti: raudoną kvadratą ir žaliąją strėlę. Eilėraštis apie geometrines figūras? Eilėraštis apie nusilpusią kulką? Sielos ekstazė – buvau gryna siela, kai skaldžiau ruselio galvą, ir šventas Petras išvydo pasaulinę bažnyčią – keturkojų, žemės šliužų, dangaus paukščių pavidaluose... kai norėjo valgyti. Gerk mano kraują, valgyk mano kūną. Naikink kito kūną, stebėk kito kraują. Esu modernus vampyras, bejėgis kaip šikšnosparnis dieną. Poetas, kuris neparašo gero eilėraščio. Gal man reiktų kariauti? Tada sužydėtų manoji siela visomis gėlių varsomis?

Man belieka juoktis. Garsiai. Realybė egzistuoja. Skauda viršugalvis, pilvas, kojos, kairioji ranka. Kažkodėl realybė mėgsta mušti mane per viršugalvį: prespapjė, kumščiu. O aš kertu atgal. Paleolitinis žmogus tebegyvas mano kraujuje, mano atsiteisime. Ir aš tapau savuosius bizonus, kad galėčiau juos užmušti. Esu religingas. Magiškieji piešiniai uolose ir smūgis kuoka. Poetinės strofos popieriuje ir smūgis akmeniui. Buvau laimingas sutašęs ruselį. Sutvarkiau jį pagal taisykles. Pagal harmoningus muštynių įstatymus. Mano rankos spinduliavo platoniškas idėjas, Bergsono élan vital¹. Buvau Nietzsche antžmogis. Turbūt daugiakalbis Hegelis ištartų: pasaulio planas absoliučiai racionalus. Turbūt egzistencialistai sutartų – pilnai išreiškiau save, o fatalistai – tiksliai įvykdžiau likimo nuosprendį. Kurią nors filosofinę sistemą tepasirenka ruselis. Savo pralaimėjimui išaiškinti. O aš laimėtojas. Ir aš labai norėčiau sušokti laimėtojo šoki, dykumoje, prie laužo, mojuodamas kuoka. Ritualinį šoki savo Dievui, kuris akimirksniu įsikūnijo į mano kūną.

¹ Bergsono élan vital – Anri Bergsonas (Bergson, 1859–1941), prancūzų filosofas, teigęs, kad ne sąvokom galvojantis protas, o intucija leidžia žmogui suvokti savo esmę kaip élan vital – gyvybinės jėgos polėkį.

Akimirkai? O gal aš prievartauju save, nes esu viduramžinio velnio apsėstas? Jis kybo apsikabinęs mane ir retkarčiais spusteli mano gerklę. Koks skirtumas? Hotelis, Nemunas, Kalifornija, kuris nors ašigalis. Gerklės smaugiamos visuose kontinentuose.

Ir tuo metu įsijungia įkyri analizė. Aš, aš, aš, aš – kiti nesvarbūs. Aš – visatos centras. Dievas, kuris bijo; Dievas, kuris norėtų, kad egzistuotų dar vyresnis Dievas; Dievas, noris tapti vergu, ir tapęs vergu, norėtų būti tik Dievas. Psichiatras išplėš švarų lapelį ir įrašys ligos pavadinimą, šventas Petras ištrauks kortelę su trimis užrašais: dangus, skaistykla, pragaras. Kurių vietovę jis brūkštels raudonu pieštuku? O kas galėtų įrašyti manoje kortelėje: būk siela? Melskis? Aš meldžiuos, aš meldžiausi.

Dirbdamas keltuve Garšva nuolat ieško temos būsimam eilėraščiui. Raudono kvadrato ir žalios strėlės judėjimas įkvepia mintį, kad būtų galima sukurti eilėrašį apie geometrines figūras; figūros savo ruožtu iš praeities prikelia prisiminimą apie nusilpusią kulką. Iš ankstesnės dalies (6a) skaitytojas žino, kad karo pradžioje prie Nemuno patruliuavęs Garšva išgirdo ritmingą kulkos skridimą ir atsigręžęs pamatė ruselį, su kuriuo susikibo mirtinoje kovoje. Atmintis užfiksavo tik kovos rezultatus, bet ne patį kūnų susirėmimą ir fizinį skausmą. Žudymo metu Garšva buvo afekto būsenos ir veikė tik nieko nejaučiantis kūnas. Tačiau personažo prisiminime kūno nėra, todėl ironiškai sakoma, kad žudydamas ruselį jis buvo gryna siela. Grynoji siela čia reiškia paslaptingos ir nevaldomos prigimties jėgos proveržį. Šią savo būseną Garšva ironiškai gretina su šventu Petru, išvydusiu pasaulinę bažnyčią, kai norėjo valgyti. Apaštalas Petras yra laikomas krikščionių bažnyčios įkūrėju, jos „uola“. Garšvos interpretacijoje, išbadėjęs apaštalo kūnas, o ne maldos ar dvasinė meditacija sužadino sielos ekstazę ir viziją, davusią pradžią pasaulinės bažnyčios kūrimui. Katalikiškoje tradicijoje per mišias geriamas vynas, simbolizuojantis Kristaus kraują, ir valgoma ostija – Dievo kūnas. Garšva yra pažeidęs krikščionybės principą nežudyti ir mylėti net savo priešus, todėl citata iš mišių ritualo įgyja priešingą turinį – „Naikink kito kūną, stebėk kito kraują“. Jis suvokia esąs nevertas Dievo malonės, nes praliejo kito kraują, jaučiasi virtęs moderniu vampyru.

Pasakojimo dabartyje Garšva išgyvena sudėtingą kūrybinį laikotarpį, kai pilka kasdienybė neįkvepia poetinės vaizduotės. Šį negalėjimą parašyti gero eilėraščio jis sulygina su vampyro bei šikšnosparnio bejėgyste dienos metu. Gyvenimo pilkumui ir įkvėpimą praradusiai sielai ironiškai siūloma išeitis – kariauti. Garšva tyčiojasi iš savęs, neva žudydamas jis vėl patirtų ekstazę ir įveiktų realybę. Realus kūno skausmas keltuve įsakmiai primena, kad realybė egzistuoja. Dabarties skausmas nurodo praeitį ir enkavedisto smūgius kumščiu bei prespajė. Garšva supranta, kad skaldydamas ruselio galvą, jis keršijo už savo paties sužalotą viršugalvį. Jo nuomone, tokia moralė – kirsti atgal – būdinga pirmykščiam žmogui ir gėdinga humanistu save laikančiam poetui. Paleolitiniai žmonės maginiais tikslais tapydavo ketinamus nužudyti bizonus. Garšva jaučiasi niekuo už juos ne geresnis, atliekantis tą pačią „religinę“ apeigą, kai poetinėse strofose nori įamžinti ruselį nužudžiusį smūgį akmeniu ir išsilaisvinti iš kaltės. Daugybė filosofinių sistemų siūlo vienokias ar kitokias galimybes pateisinti žudymą, tačiau Garšva jas atmeta, pripažindamas, kad tiesiog yra tokia žmogaus prigimtis, nepakitusi nuo tų laikų, kai laukiniai po sėkmingos medžioklės šokdavo aplink laužą. Kaltę dėl nesąmoningai įvykdytos žmogžudystės jis permeta Dievui, atsakingam už prigimties impulsus, kurių žmogus negali suvaldyti, lyg pats Dievas tą akimirką būtų įsikūnijęs į žudančio kūną. Čia Garšvos mąstymas pakeičia kryptį (tekste šį posūkį atitinka naujos pastraipos pradžia).

Romano pagrindinio veikėjo sąmonėje yra labai ryškus krikščioniškas kaltės suvokimas, prilyginantis nuodėmę velnio apsėdimui. Nuo tokios kaltės neįmanoma pasislėpti jokiam žemės pakraštyje. Žudydamas kitą žmogus prisiima Dievo vaidmenį, iškelia savo aš į visatos centrą ir už tai turi būti nubaustas, – analizuoja Garšva. Bausmė ir yra asmenybės suskilimas, liga, kurią psichiatras įrašys švariame popieriaus lapelyje. Tačiau Garšva bijo ne tik žemiškos, bet ir pomirtinės bausmės, švento Petro sprendimo. Vienintelis dalykas, kuris jam belieka artėjančios beprotybės akivaizdoje – melstis, nors ir nėra vilties, kad į šauksmą bus atsakyta.

Kitaip nei klasikinė literatūra, kuri vaizdavo pasaulį amžinybės perspektyvoje, modernus romanas *Balta drobulė* mato žmogaus gyvenimą pasibaigiantį sulig mirtimi. Ankstesnių laikų žmogus tikėjo

Dievo gailestingumu ir gyveno viltimi, kad Kristaus aukos dėka jo sielai gali pelnyti amžinybės palaimą. Modernus žmogus, gyvenantis pasaulyje be Dievo, neturi, kas galėtų atleisti kaltes, kurios pačiam žmogui tampa nebepakeliamos. Garšva mėgsta svajoti apie Kristų, tačiau netiki jo išganinga auka ir dalyvavimu žmogiškoje egzistencijoje: „Ne visais keliais praeina Kristus ir iškelia įspėjančią ranką.“ Personażas ne kartą tapatinasi su Kristumi, jausdamas artumą Dievo Sūnui, kuris irgi žemėje ieškojo pasakos, išsižadėjo moters, paliko savo žodį ir buvo žmonių atstumtas. Pats pavadinimas *Balta drobulė* nurodo ne tik ištrintos bepročio sąmonės baltumą, bet ir Turino drobulę, į kurią buvo suvyniotas nukryžiuoto Kristaus kūnas. Romano autoriaus požiūriu, XX amžiaus poetas, maištaujantis prieš pasaulio tvarką, yra toks pat nereikalingas šiam sumaterialėjusiam pasauliui, kaip ir meilės žodžių skelbėjas prieš du tūkstančius metų, nukryžiuotas ant Golgotos kalno. Šių laikų Kristus ne nukryžiuojamas, o išvaromas iš proto aukštyn ir žemyn judančiame keltuve.

[...]

2.3.6. Sudėstytyų skeveldrų raštas

„Skeveldros liečia viena antrą. Negaliu jų sudėstyti, lyg vaikas dėstąs kartonines iškarpas“, – mąsto Garšva apie savo beviltiškas pastangas susieti padrikus gyvenimo prisiminimus į reikšmingą visumą ir atkurti vidinę pusiausvyrą. Romano sąraigoje yra svarbus epizodas (13b), kuriame keltuvininkas bendrauja su jaunuoliais, liūdnomis poromis kylančiais į aštuonioliktame aukšte surengtus šokius. Susitikimas su įsimylėjusiais aštuoniolikmečiais prikelia Garšvos norą gyventi, o pasakojimas apie darbą užuolaidų fabrike atgaivina poetinę vaizduotę. Garšvą aplanko naujo eilėraščio idėja – užuolaidos interpretuojamos kaip simbolinė riba, skirianti gyvybę ir mirtį, tikrąjį pasaulį ir tai, kas vadinama realybe.

Įsiskaitykime į Garšvos vidinį monologą, kai jis supranta, kad kūrybinė krizė kilo iš pomėgio analizuoti skausmingiausius gyvenimo momentus, pamirštant, jog gyvenime būta ir šviesių spalvų.

Bet kai ką reiktų ir prisiminti. Kas žingsniavo drauge. Aš užliejau mane supančią aplinką žaliuoju Toledo peizažu¹. Aš priartinau perspektyvą. Mano Juozapato pakalnė – kambario dydžio. Mano vaikystė, mano jaunystė – kambario dydžio. Buvau pernelyg niūrus savo praeičiai. Pasirinkau tą patį metodą kaip ir tie, kurie iš savo praeities išsunkė vien elegišką liūdesį. Tiesa, mažai turėjau žėručių. Bet vis dėlto jie žėrėjo. Aš užakcentavau specialų požiūrį į savąją realybę. Man ir daugiau buvo duota valandų, iš kurių galėčiau laimėti save. Gal jos buvo svarbios ir būtent jomis reikia susirūpinti. Tada prisiminsiu ir tai, ką esu praleidęs. Toledo peizažas užliejo sąmonę. Žėručiai sumesti į tamsiausiąją jos kertę. Atridenti juos reikia kaip raktelius, kurie užkiritę po spintą. Reikia išsitiesti grindyse, įtempti visą save ir ištiesti ranką. Kai turėsiu raktelius – atrakinsiu spintą. Dabar žiūrėjau į spintos neatrakinamumą lyg į neišsprendžiamas užuolaidas. Aš žvilgtersiu į spintos vidų ir, tepadedu man visi dievai, išspręsiu užuolaidas.

[...]

Tikrumas yra paskutinioji ir svarbiausia Garšvos gyvenimo vertybė. Prieš išprotėjimą jį aplanko tikroji ramybė, dvasia randa santykį su pasauliu. Nepaisant liūdnos pabaigos, *Balta drobulė* nėra neviltį skleidžianti knyga. Skausmingoje kelionėje į save personažui paaiškėja „vienintelė, apčiuopiama tiesa“: gyventi reikia čia ir dabar, neužmirštant, kad gyvenimas duotas tik vieną kartą, o žmogus nėra savo likimo šeimininkas. Pernelyg stiprus prisirišimas prie savo kančių ar kūrybinių troškimų gali atvesti į pražūtį, o gyvenimo meilė ir mokėjimas džiaugtis akimirku žėrėjimu atveria tikrąją išmintį, be kurios neįmanoma nei meninė kūryba, nei paprasta žmogiška laimė.

¹ Minimas ispanų dailininko El Greko (1541–1614) kūrinys „Toledo peizažas“; Toledas – gimtasis El Greko miestas.

3 Tarp meilės ir neapykantos

3.1. Aistros dėl Škėmos

Beveik iš karto po rašytojo mirties iševijos spaudoje kilo karštos diskusijos dėl Škėmos literatūrinio palikimo. Krikščioniškos pakraipos filosofas Jonas Grinius užsipuolė nekrologinį Jurgio Blekaičio straipsnį, kuriame Škėmos romanas *Balta drobulė* apibūdinamas kaip „nebe ieškojimas, o laimingas atradimas“. Pateikiame ištrauką iš Griniaus straipsnio:

Todėl norėčiau aiškiai ir atvirai pasakyti, kad lietuvis rašytojas, kuris savo tautos sunkiose valandose jai paliko nihilizmo nuodų, nenusipelno pagarbos, kad ir kaip įmantriai tuo nihilizmu būtų žaidžiama. Tai jau ne tiek estetikos ir konvenansų* klausimas, „bet pirmoje eilėje dorovės klausimas. Nuo moralinių antausių, kurių paliko A. Škėma savo raštuose, lietuvių visuomenė turi gintis, jei nori išlikti, o ne paskęsti nihilistinėj nevilty. Todėl išpėti gyvus tautiečius dėl nihilizmo nuodų kritikui yra svarbesnė pareiga negu pagerbti mirusį, kuriam dabar nei šilta, nei šalta dėl mūsų kalbų. Gyvas būdamas, jis tyčiojos ne tik iš konvenansų, bet ir iš žmonių, ir iš mirties, Baltoj drobulėj vaizduodamas A. Garšvos kolegą Stanley, mirštantį su žodžiais lūpose „idz sratc“.

Škėmos draugai ir jo kūrybos gerbėjai audringai reagavo į radikalius Griniaus pasisakymus, akcentuodami Škėmos literatūrinio palikimo novatoriškumą ir originalumą. 1963 metais iševijos kultūros žurnalas *Metmenys* pateikė anketą, skirtą Škėmos kūrybinio paveldo vertei apsvastyti. Į klausimus atsakė žymiausi lietuvių iševijos poetai ir literatūros kritikai. Jie teigiamai vertino Škėmos įnašą į lietuvių literatūrą, tačiau dalykiškai nurodė ir rašytojo klaidas: nepakankamai apdorotą kalbą, pomėgį gąsdinti miesčionis, nereikalingą kultūros demonstravimą, polinkį į sentimentalumą.

3.2. Škėma ir kiti

Škėma yra vieniša figūra lietuvių literatūroje ir lyginti su kitais rašytojais jį galima tik pasaulėjautos bendrumo požiūriu. Egzistencinė ironija ir absurdo pojūčiu Škėmai artimiausias Balio Sruogos *Dievų miškas*. Iševijos romanų gretoje prie *Baltos drobulės* atsiduria 1954 metais išleistas Algirdo Landsbergio modernus romanas *Kelionė*, vaizduojantis jaunuolio vertybių kaitą pokario Vokietijoje ir jo bandymus atkurti savo sudužusio gyvenimo vienovę.

Dvasinis Škėmos brolis – „nužemintųjų“ kartos atstovas Algimantas Mackus, jo atminimui paskyręs savo eilėraščių knygą *Chapel B*. Mirties beprasmiškumo sukristo poeto dvasinė būseną ryškiausiai atsiskleidžia antrajame šio ciklo eilėraštyje.

Žalios, žalios!
Aš noriu tik žalios
uždengti blankančiam
beržų sentimentalui,
šiurkščios kaip milas
šiaurės mėnesienos.

Aštraus, aštraus!
Aš noriu tik aštraus
per Dievo smurtą
susapnuotą kūną
į sapno vėsumą skalaujančio
likimo smūgio.

---

* Elgesio normų, padarumo (pranc. *convenance*).

Staigios, staigios!
Aš noriu tik staigios,
šaltos kaip ledas
mėnesienos kilpos
ant skausmo nesuvokusios,
sutraiškytos galvos.

Juodos, juodos!
Aš noriu tik juodos,
mėnulio plaštakom
į sapną apimtos,
į Dievo masę
dūžtančios avarijos.

Sovietiniais laikais Lietuvoje Škėma buvo nepriimtinas autorius ir jo kūrybos sugrįžimas į tėvynę prasidėjo 1989 metais, kai *Pergalės* žurnalas išspausdino romaną *Balta drobulė*. Lietuvoje rašomai literatūrai Škėma nedarė poveikio, nes daugeliui jis paprasčiausiai nebuvo žinomas. Tačiau pasaulėjautos bendrumų esama.

Katastrofistinis mąstymas, siurrealistinė vaizduotė, dėmesys beprotybės problemoms iš dalies leidžia sugretinti Škėmą su Jurga Ivanauskaite ar Ričardu Gaveliu. Poetą ir eseistą Sigitą Parulskį galima pavadinti škėmiškos tradicijos tęsėju: juos sieja kritinis santykis su miesčioniška visuomene, gyvo tikėjimo ilgesys! Parulskio tekstuose ne kartą minimas Škėma ir jo kūrinių personažai. Esė „Banginio šonkaulis“ kalbantysis savo nykią būseną susieja su Garšvos kančia: „Aš norėjau, aš svajojau, aš meldžiau Protėjo* kaukės?! Vadinasi – išprotėti? Antanas Škėma, *Baltoj drobulėj* jau kalbėjo apie tai, kas dabar ištiko mane.“

[...]

Loreta Mačianskaitė, *Antanas Škėma*, Vilnius: Baltos lankos, 2003.

---

* Protėjas – antikos mitologijoje aiškiaregys jūros senis, sugebantis bet kuo pasiversti.